

ZAŁĄCZNIK nr 2: AUTOREFERAT

dr Dorota Heidrich
Instytut Stosunków Międzynarodowych
Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Warszawski

SPIS TREŚCI

I. Imię i nazwisko.....	3
II. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.....	3
III. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych.....	3
IV. Wskazane osiągnięcie naukowe (wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.)	4
1. Tytuł osiągnięcia naukowego.....	4
2. Określenie osiągnięcia naukowego.....	4
3. Publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego.....	4
V. Omówienie celu wskazanego osiągnięcia naukowego stanowiącego cykl publikacji powiązanych tematycznie: Sprawiedliwość okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych – geneza, ewolucja, znaczenie	7
1. Wprowadzenie.....	7
2. Określenie przedmiotu badawczego: sprawiedliwość okresu przejściowego.....	7
3. Cele i pytania badawcze, hipoteza	14
4. Założenia teoretyczne i metodologiczne cyklu.....	14
5. Badania empiryczne.....	18
6. Geneza, ewolucja i instytucjonalizacja sprawiedliwości okresu przejściowego.....	21
7. Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego – przesłanki tworzenia i typologia	25
8. Konkluzje: znaczenie sprawiedliwości okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych	35
VI. Płaszczyzny aktywności naukowo-badawczej powiązane ze wskazanym osiągnięciem naukowym	41
1. Międzynarodowa współpraca naukowa.....	41
A. Granty międzynarodowe i międzynarodowe projekty badawcze	41
B. Udział w seminariach i konferencjach naukowych	42
2. Członkostwo w radach czasopism	45
3. Dydaktyka międzynarodowa	45
4. Upowszechnianie nauki	46
VII. Publikacje niewchodzące w skład wskazanego osiągnięcia naukowego.....	48
1. Problemy międzynarodowego reżimu ochrony uchodźców oraz polityki imigracyjnej wobec uchodźców	48
2. Problemy organizacji międzynarodowych.....	49
3. Inne publikacje: sprawozdania i recenzje.....	51

ju

I. Imię i nazwisko

Dorota Heidrich

II. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

czerwiec 2000

- Tytuł magistra w zakresie stosunków międzynarodowych Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Praca magisterska nt. *Watykan wobec wybranych problemów i wydarzeń politycznych na świecie w latach 1922-2000* została przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Grażyny Michałowskiej w Instytucie Stosunków Międzynarodowych WDiNP UW; dyplom z wyróżnieniem;

styczeń 2007

- Ukończenie czterosemestralnych studiów Studiów Podyplomowych w zakresie wiedzy o krajach rozwijających się (z wynikiem bardzo dobrym);

wrzesień 2004

- doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce; praca doktorska na temat *Międzynarodowa ochrona uchodźców wewnętrznych. Aspekty prawne i praktyka* została przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Grażyny Michałowskiej w Instytucie Stosunków Międzynarodowych WDiNP UW; dyplom z wyróżnieniem.

III. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

- **1 kwietnia 2018 r. – obecnie** – asystent w Instytucie Stosunków Międzynarodowych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski;
- **1 kwietnia 2019 r. – 30 września 2019 r.** – zatrudnienie na stanowisku *DAAD Guest Professor* w IFHV, Ruhr University Bochum, Bochum, Niemcy;
- **25 marca 2018 r. – 24 marca 2019 r.** – zatrudnienie na stanowisku *visiting professor* w School of International Studies, Sichuan University, Chengdu, Chiny;

- **1 października 2006 r. – 31 marca 2018 r.** – adiunkt w Instytucie Stosunków Międzynarodowych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski;
- **1 października 2004 – 30 września 2006 r.** – asystent w Instytucie Stosunków Międzynarodowych, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawskiego.

IV. Wskazane osiągnięcie naukowe (wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.)

1. Tytuł osiągnięcia naukowego

Sprawiedliwość okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych – geneza, ewolucja, znaczenie

2. Określenie osiągnięcia naukowego

osiągnięcie naukowe stanowi cykl publikacji naukowych powiązanych tematycznie

3. Publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego

Monografie:

1. D. Heidrich, *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych: studium przypadku Kosowa*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2019, 211 stron; ISBN 978-83-8017-254-8;
2. K. Bachmann, D. Heidrich (red.), *The Legacy of Crimes and Crises. Transitional Justice, Domestic Change and the Role of the International Community*, “Studies in Political Transition Series” vol. 5, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien 2016; 262 strony; ISBN 978-3-631-66172-7 (swój wkład oceniam na 60%);

Heidrich

Artykuły w czasopismach naukowych:

3. D. Heidrich, J. Nakonieczna-Bartosiewicz, *Analiza wpływu i znaczenia aktorów transnarodowych poprzez model bumerangu: studium przypadku działań Amnesty International wobec kryzysu migracyjnego w Europie*, "Stosunki Międzynarodowe-International Relations" 2017, nr 4, vol. 53, s. 109-133; ISSN 0209-0961; (swoj wkład oceniam na 60%);
4. D. Heidrich, *The role of regional organizations in the interpretation and implementation of the Responsibility to Protect. The case of the African Union and its involvement in the Libyan Crisis*, "Stosunki Międzynarodowe – International Relations" 2015, vol. 51, nr 4, s. 269-292, ISSN 0209-0961;
5. D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, t. 67, nr 3, s. 159-182; ISSN: 1428-149X;
6. D. Heidrich, *Zasada odpowiedzialności za ochronę i możliwość jej praktycznego zastosowania. Casus Libii*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2013, t. 47, nr 1, s. 167-190, ISSN 0209-0961;
7. D. Heidrich, *The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone: Objectives and Effectiveness*, „The Review of International Affairs” April – September 2008, vol. LIX, no. 1130 – 1131, s. 26-40; ISSN 0486-6096;
8. K. Bieniek, D. Heidrich, *Pojednanie w Rwandzie - zwycięstwo sprawiedliwości i czy sprawiedliwość zwycięzców?*, "Stosunki Międzynarodowe – International Relations" 2007, t. 36, nr 3-4; s. 191-205; (swoj udział oceniam na 55 %); ISSN 0209-0961;

Rozdziały w pracach zbiorowych:

9. D. Heidrich, *Responsibility to Protect as a tool for atrocity crimes prevention*, [w:] K. Bachmann, D. Heidrich (red.), *The Legacy of Crimes and Crises. Transitional Justice, Domestic Change and the Role of the International Community*, "Studies in Political Transition Series", vol. 5, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien 2016, s. 217-236, ISBN 978-3-631-66172-7;
10. D. Heidrich, *Uchodźcy wewnętrzni (IDPs) w kryzysach humanitarnych w Afryce*, [w:] J. Dobrowolska – Polak (red.), *Solidarność humanitarna*, Instytut Zachodni, Poznań 2012, s. 37-60; ISBN: 978-83-61736-31-8;

11. D. Heidrich, *Skrajne ubóstwo, głód i choroby*, [w:] J. Symonides (red.), *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 250-273; ISBN: 978-83-7383-444-6;
12. D. Heidrich, *Konflikty międzynarodowe i wewnętrzne jako źródło migracji międzynarodowych*, [w:] G. Firlit – Fesnak (red.), *Migracje międzynarodowe a modernizacja systemu politycznego i społecznego*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2008, s. 201-217; ISBN: 978-83-7545-034-7;
13. D. Heidrich, *Międzynarodowy Trybunał Karny. Powstanie, funkcjonowanie, sprawy na wokandzie*, [w:] E. Haliżak i in. (red.), *Stosunki Międzynarodowe w XXI w. Księga Jubileuszowa z okazji 30-lecia ISM UW*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 508-527; ISBN: 978-83-7383-215-2;
14. D. Heidrich, *Międzynarodowe trybunały karne*, [w:] J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 391-424; ISBN: 83-7383-177-0;
15. D. Heidrich, *Uchodźcy wewnętrzni w Ameryce Łacińskiej*, [w:] M. F. Gawrycki (red.), *Ameryka Łacińska we współczesnym świecie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 106-127; ISBN 978-83-235-0274-6;
16. D. Heidrich, *Międzynarodowe trybunały karne – wyzwanie dla suwerenności państwowej?*, [w:] K. Trzeciński (red.), *Państwo w świecie współczesnym*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2006, s. 147-165; ISBN - 83-89964-73-2;
17. D. Heidrich, *Uchodźstwo wewnętrzne. Problem Południa wyzwaniem dla Północy?*, [w:] M. Solarz (red.), *Północ wobec Południa. Południe wobec Północy*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2005, s. 201-210; ISBN: 83-89964-29-5;

Working papers:

18. D. Heidrich, A. Łukaszewicz, J. Nakonieczna-Bartosiewicz, *Smartfon zamiast walizki. Cyfrowy wymiar współczesnych migracji*, Working Paper DELab UW, nr 4 (2016), lipiec 2016, http://www.delab.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/09/WP_Cyfrowy_wymiar_migracji.pdf (swój udział oceniam na 33%);

ju

V. Omówienie celu wskazanego osiągnięcia naukowego stanowiącego cykl publikacji powiązanych tematycznie: Sprawiedliwość okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych – geneza, ewolucja, znaczenie

1. Wprowadzenie

Celem naukowym prac, które składają się na cykl, będący podstawą wniosku habilitacyjnego jest przedstawienie i kompleksowa analiza zjawiska sprawiedliwości okresu przejściowego (ang. *transitional justice*, TJ).

Problematyka ta była przedmiotem moich badań poświęconych różnym aspektom TJ. Wyniki ich były publikowane w postaci monografii, artykułów naukowych w czasopiśmie i rozdziałów w monografiach, zarówno w języku polskim, jak i angielskim.

2. Określenie przedmiotu badawczego: sprawiedliwość okresu przejściowego

Przedmiot badawczy obejmuje następujące kwestie:

- genezę i ewolucję idei sprawiedliwości okresu przejściowego;
- jej stopniową konceptualizację i instytucjonalizację;
- przesłanki stosowania mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego;
- typologię mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego;
- znaczenie tych mechanizmów w stosunkach międzynarodowych, zarówno na poziomie krajowym, regionalnym i globalnym; w tym kontekście zwracam uwagę przede wszystkim na zagadnienie związku między koncepcją TJ a koncepcją dyfuzji norm w stosunkach międzynarodowych.

Takie łączne potraktowanie zagadnienia sprawiedliwości okresu przejściowego umożliwiło holistyczne podejście do problematyki TJ. To z kolei pozwoliło na wyodrębnienie jej cech wyróżniających oraz ukazanie jej znaczenia w stosunkach międzynarodowych. Chodziło przede wszystkim o ukazanie TJ jako zjawiska będącego nieodłącznym elementem procesów odbudowy państw po konfliktach oraz w procesach demokratyzacji państw po okresie rządów autorytarnych. W tym kontekście analizie poddałam mechanizmy TJ, których celem jest rozliczenie zbrodni i masowych naruszeń praw człowieka popełnionych w okresie autorytaryzmu lub konfliktu zbrojnego.

Dla określenia przedmiotu badawczego kluczowe znaczenia miało zdefiniowanie pojęcia TJ.

Termin „sprawiedliwość okresu przejściowego” jest tłumaczeniem angielskiej nazwy *transitional justice*. Jak wskazuję w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, w polskiej literaturze używa się ponadto określeń „sprawiedliwość tranzytywna”, „sprawiedliwość tranzycyjna”, „sprawiedliwość transformacyjna”, „sprawiedliwość okresu transformacji”, „przejściowe rozwiązania w wymiarze sprawiedliwości”.

W swoich pracach, biorąc pod uwagę zarówno kryteria językowe, jak i – przede wszystkim – założenia teoretyczno-metodologiczne, stosuję sformułowanie „sprawiedliwość okresu przejściowego” naprzemiennie z angielskim oryginałem *transitional justice*, skracanym również do akronimu TJ.

Uwzględniając dotychczasowe badania, zarówno autorów polskich, jak i zagranicznych oraz przyjęte przeze mnie założenia teoretyczno-metodologiczne, proponuję następującą definicję sprawiedliwość okresu przejściowego:

jest to zbiór mechanizmów i rozwiązań instytucjonalno-prawnych o charakterze sądowym oraz pozasądowym, z których korzystają państwa i społeczeństwa w okresie fundamentalnych przemian po konfliktach zbrojnych, okresach autorytarnych lub totalitarnych reżimów odpowiedzialnych za masowe naruszenia praw człowieka i zbrodnie międzynarodowe, w celu pociągnięcia do odpowiedzialności winnych, zadośćuczynienia ofiarom oraz doprowadzenia do pojednania.

Do mechanizmów sądowych *transitional justice* zaliczam działalność krajowych i międzynarodowych instytucji wymiaru sprawiedliwości (karna odpowiedzialność jednostek). Do pozasądowych natomiast: działalność komisji prawdy, programy odszkodowań dla ofiar i ich rodzin, politykę pamięci oraz reformy instytucjonalne najczęściej powiązane z lustracją i weryfikacją. Jak osobny mechanizm stosowany w realizacji celów sprawiedliwości okresu przejściowego traktuję amnestię. Szeroką charakterystykę mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego zawarłam w publikacjach: *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*; *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc...*, *op. cit.*; *The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone...*, *op. cit.*; *Pojednanie w Rwandzie...*, *op. cit.*; *Międzynarodowy Trybunał Karny. Powstanie, funkcjonowanie, sprawy na wokandy...*, *op. cit.* oraz *Międzynarodowe trybunały karne*, *op. cit.*

mu

Jak zaznaczam w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego*, *op. cit.*, celem *transitional justice* jest rozliczenie przeszłości poprzez: przywrócenie ofiarom i innym pokrzywdzonym godności, zadośćuczynienie naruszeniom, przyznanie, że naruszenia miały miejsce oraz wprowadzenie takich mechanizmów, które dadzą gwarancje, że naruszenia się nie powtórzą. Uzupełniająco cele mogą dotyczyć: utworzenia instytucji państwowych, które będą cieszyły się zaufaniem społecznym; zapewnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości; dbania o włączanie w budowanie sprawiedliwości społecznej kobiet i marginalizowanych grup społecznych; poszanowania dla rządów prawa; ułatwiania realizacji procesu pokojowego i tworzenia trwałych rozwiązań konfliktów; rozwiązywania problemów będących źródłem konfliktów i marginalizacji; propagowania pojednania.

Sprawiedliwość okresu przejściowego spełnia też funkcje prewencyjne: samo wskazanie i ukaranie winnych naruszeń z przeszłości powinno oddziaływać odstrasżająco na potencjalnych naśladowców. Do prewencji przyczyniać ma się również sprawne funkcjonowanie instytucji państwa, w tym wymiaru sprawiedliwości, które jest wynikiem instytucjonalnych reform, przeprowadzonych jako jeden z instrumentów *transitional justice*. Funkcja prewencyjna szczególnie ujawnia się w odniesieniu do sądowych mechanizmów TJ – instytucji krajowych i międzynarodowych. Prewencyjny charakter mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego wzbudza pewne wątpliwości. Rozpatrywanie go na poziomie uniwersalnym, a być może nawet regionalnym, dostarcza dowodów na niską skuteczności prewencji, co wywodzę z obserwacji o wciąż występujących przypadkach zbrodni międzynarodowych i masowych naruszeń praw człowieka. Ocena konkretnych przypadków oddziaływania mechanizmów *transitional justice* wskazuje na różnice w przypadku poszczególnych państw. Niemniej, jak podkreślam w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, zobowiązanie do realizacji odpowiedzialności karnej jednostek, szczególnie w odniesieniu do zbrodni międzynarodowych, nie wzbudza dziś w zasadzie w społeczności międzynarodowej wątpliwości. Niewątpliwie jest to skutkiem procesu dyfuzji norm i sprawiedliwości okresu przejściowego.

Rozważając kwestie terminologiczne związane z TJ, należy zwrócić uwagę na takie pojęcia stosowane w definicji sprawiedliwości okresu przejściowego, jak: masowe naruszenia praw człowieka, zbrodnie międzynarodowe oraz pojednanie. Część z wymienionych pojęć nie jest jednoznacznie określona w regulacjach prawno-międzynarodowych, a także brak jest konsensusu odnośnie ich zakresu przedmiotowego i podmiotowego, co pogłębia złożoność problematyki TJ. Podkreślam to w publikacji *Mechanizmy sprawiedliwości okresu*

przejściowego..., *op. cit.*, jednocześnie jednak w formułuję następujące wnioski dotyczące definicji masowych naruszeń praw człowieka, zbrodni międzynarodowych oraz pojednania:

Masowe naruszenia praw człowieka, wymiennie nazywane poważnymi naruszeniami praw człowieka lub rażącymi naruszeniami praw człowieka, bywają często błędnie, w mojej ocenie, utożsamiane ze zbrodniami międzynarodowymi (piszę o tym w *Mechanizmy sprawiedliwości...*, *op. cit.*). Definicja masowych naruszeń praw człowieka ma charakter doktrynalny i najczęściej obejmuje naruszenia praw o najistotniejszym charakterze (np. prawo do życia) oraz mają masowy charakter. Jednocześnie jednak pewne wątpliwości towarzyszą określeniu „masowy”, jako że nie są znane żadne kwantyfikatory pozwalające na jednoznaczne określenie czy dane naruszenia mają charakter masowy czy do takich się nie zaliczają. Z całą pewnością pojedyncze przypadki naruszeń praw człowieka, nawet jeśli dotyczą praw o zasadniczym znaczeniu, nie będą traktowane jako masowe.

Za **zbrodnie międzynarodowe** najczęściej uznaje się; zbrodnię ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie wojenne¹. Często również dodaje się tortury oraz czystki etniczne, na co zwracam uwagę w pracy *Zagadnienie przymusowych wysiedleń ludności w pracach Ludwika Ehrlicha a współcześnie obowiązujące normy prawa międzynarodowego w tym zakresie* (mps. pow.).

Rozróżnienie pojęć „masowe naruszenia praw człowieka” oraz „zbrodnie międzynarodowe” jest trudne, ponieważ zachodzą ona na siebie i często są różnie stosowane w tych samych lub zbliżonych kontekstach. Dla przykładu za masowe naruszenia praw człowieka uznać można stosowne dość powszechnie na szeroką skalę przez wojskowe junty wymuszone zaginięcia, ale dziś odnosi się do nich w art. 7 Statut MTK, wymieniając je wśród zbrodni przeciwko ludzkości.

Jednocześnie często pojęcie masowych naruszeń praw człowieka stawiane jest obok zbrodni, jak np. w Raporcie Końcowym Komisji ds. Interwencji i Suwerenności Państwowej pt. *Responsibility to Protect*, z 2001 r. (piszę o tym w *Zasada odpowiedzialności za ochronę i możliwość jej praktycznego zastosowania...*, *op. cit.* oraz w *Responsibility to Protect as a tool...*, *op. cit.*). Dokument, analizując przesłanki interwencji zbrojnej, której celem jest ochrona praw człowieka, wskazuje na zabójstwa na szeroką skalę, z intencją ludobójczą lub bez niej. Wymienia też osobno czystki etniczne. Najważniejszym elementem zbrodni uzasadniającym decyzję o użyciu siły jest popełnienie wskazywanych czynów na szeroką, masową skalę. W wyniku rozwoju koncepcji RtoP, w tym w Dokumencie Końcowym

¹ Zbrodnia agresji ze względu na brak jej znaczenia dla przedmiotowej analizy dotyczącej sprawiedliwości okresu przejściowego, nie została wzięta pod uwagę.

jubileuszowego szczytu ONZ w 2005 r. przyjęto, iż do tzw. *core crimes* (inaczej nazywanymi *mass atrocity crimes*) zaliczane są: zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne oraz czystki etniczne.

W swoich pracach naukowych posługuję się zarówno pojęciem masowych naruszeń praw człowieka, jak i zbrodni międzynarodowych, uznając, że w omawianym kontekście kluczowa jest masowa charakterystyka naruszeń, jednakże traktując katalog zbrodni międzynarodowych jako węższy od masowych naruszeń praw człowieka.

Poniżej przedstawię próbę definicji poszczególnych zbrodni międzynarodowych, odwołując się do wybranych moich publikacji (*The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone...*; *op. cit.*; *Międzynarodowy Trybunał Karny...*, *op. cit.*; *Międzynarodowe Trybunał Karne...*, *op. cit.*; *Międzynarodowe trybunały karne – wyzwanie dla suwerenności państwowej?...*, *op. cit.*).

Zbrodnie ludobójstwa zdefiniowana została w 1948 r. w Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Pojęcie ludobójstwa wywodzi się od Rafała Lemkina, choć jego prace wskazują na szersze rozumienie tej zbrodni. W brzmieniu obecnie obowiązujących norm, ludobójstwo oznacza „którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich:

- a) zabójstwo członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy”².

Definicję tę powtarzają zarówno inne umowy międzynarodowe, jak i akty prawa wewnętrznego.

Zbrodnie przeciwko ludzkości najpełniejszej definicji doczekały się dopiero w art. 7 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego z 1998 r. i oznaczają czyny „popelnione w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko

² Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. 1952 nr 2 poz. 9.

ludności cywilnej”³. Statut wymienia wśród czynów m. in.: zabójstwa, eksterminację, niewolnictwo, deportację, tortury, zgwałcenia i inne zbrodnie na tle seksualnym, prześladowania ze względów takich jak rasa, narodowość, grupa etniczna, religia; wymuszone zaginięcia czy tortury⁴.

Zbrodnie wojenne, rozumiane są jako poważne naruszenia Konwencji genewskich o ochronie ofiar wojny z 1949 r. i ich protokołów Dodatkowych z 1977 r.⁵, oraz norm regulujących prawa i zwyczaje prowadzenia konfliktów zbrojnych. Ich definicja wynika więc z międzynarodowych konwencji składających się na międzynarodowe prawo humanitarne, choć odpowiednie postanowienia zwierają również Statuty trybunałów międzynarodowych, których przedmiotowy zakres jurysdykcji obejmuje zbrodnie wojenne oraz prawo krajowe⁶.

Zbrodnie polegające na **stosowaniu tortur** rozumiane są jako czyny wyczerpujące definicję zawartą w konwencji z 1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania⁷ oraz konwencjach o zasięgu regionalnym, tj. konwencji Organizacji Państw Amerykańskich z 1985 r.⁸ oraz Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu przyjętej przez państwa członkowskie Rady Europy w 1987 r.⁹.

Najtrudniej, spośród zbrodni międzynarodowych, zdefiniować **czystki etniczne** (ang. *ethnic cleansing*), które nie doczekały się normatywnego uregulowania w żadnej umowie międzynarodowej. Definicja czystek została zaproponowana w 1994 r. przez ekspertów Komisji ONZ badającej doniesienia o poważnych naruszeniach Konwencji Genewskich i międzynarodowego prawa humanitarnego podczas konfliktu w byłej Jugosławii powołanej rezolucją Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (RB ONZ) w 1992 r. i jest to celowe działanie realizowane przez konkretną grupę etniczną lub religijną,

³ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku, Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171 oraz Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992 nr 41 poz. 175.

⁶ Prawo krajowe może się posługiwać nieco innym nazewnictwem, np. polski Kodeks Karny – Przepisy przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne w rozdz. XVI. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

⁷ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 nr 63 poz. 378.

⁸ Inter-American Convention to Prevent and Punish Torture, 1985, O.A.S. Treaty Series No. 67, *reprinted in* Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System, OEA/Ser.L.V/II.82 doc.6 rev.1 at 83 (1992), <http://hrlibrary.umn.edu/oasinstr/zoas9tor.htm>.

⁹ Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r., Dz.U. 1995 nr 46 poz. 238.

ukierunkowane na wysiedlenie (ang. *remove*) z określonego geograficznie obszaru ludności cywilnej należącej do innej grupy etnicznej lub religijnej poprzez zastosowanie środków z użyciem przemocy i terroru¹⁰. Celem „czystek etnicznych” jest osiągnięcie stanu homogeniczności etnicznej danego obszaru. W raporcie Komisji zaznaczono, że czyszczenie etniczne jest sprzeczne z prawem międzynarodowym, a popełniane czyny wypełniają definicję zbrodni przeciwko ludzkości, w warunkach konfliktu zbrojnego – zbrodni wojennych, a być może również ludobójstwa¹¹.

Znaczenie uznania danych naruszeń praw człowieka za masowe lub za czyny będące zbrodniami międzynarodowymi może być dwojakie.

Po pierwsze, masowe naruszenia mogą stać się przesłanką uruchomienia określonych prawnych i pozaprawnych mechanizmów reakcji na nie. Po drugie, często ofiary preferują potraktowanie popełnionych naruszeń za masowe lub za zbrodnie międzynarodowe, właśnie dlatego, że może to sprzyjać zastosowaniu wyjątkowych mechanizmów wobec sprawców, ale również może prowadzić do innego potraktowania poszkodowanych. Konkretny wymiar pierwszego znaczenia może ujawniać się w związku z oceną właściwości międzynarodowych trybunałów karnych lub innych instytucji powoływanych dla realizacji celów *transitional justice*. Wskazuję na tę kwestię w *Międzynarodowy Trybunał Karny – powstanie, funkcjonowanie...*, *op. cit.*, s. 515, omawiając przesłanki decyzji Prokuratora MTK w zakresie odmowy wszczęcia postępowania w sprawie naruszeń prawa międzynarodowego przez siły brytyjskie podczas inwazji na Irak. Prokurator uznał, iż od 4 do 12 przypadków zamierzonych zabójstw [zbrodnie wojenne w rozumieniu art. 8 ust. 2 lit. (a) (i) oraz (ii)] oraz mniej niż 20 przypadków nieludzkiego traktowania nie uzasadniają wszczęcia postępowania w sprawie.

Ostatnim pojęciem wymagającym wyjaśnienia w definicji sprawiedliwości okresu przejściowego jest **pojednanie** (jako jeden z celów TJ). Podobnie jak w przypadku części wyżej omówionych terminów, nie ma jednej uznanej definicji pojednania. Pojednanie najczęściej rozumiane jest jako proces (lub procesy), które prowadzą do odbudowy relacji w społeczeństwach przekształcających się (przechodzących przez zmianę o charakterze fundamentalnym). Wskazać można pojednanie na poziomie międzyludzkim, pomiędzy grupami społecznymi, etnicznymi, narodowościowymi, religijnymi, itd., na poziomie instytucjonalnym, kiedy mowa o odbudowie zaufania do instytucji państwowych pośredni lub bezpośrednio odpowiedzialnych za naruszenia. W związku z faktem, że tematem

¹⁰ *Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780, 1992, S/1994/674*, par. 129, 150.

¹¹ *Ibidem*.

prezentowanego cyklu naukowego jest sprawiedliwość okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych, szczególne znaczenie ma instytucjonalny charakter pojednania, choć pozostałe poziomy warunkują wysiłki na rzecz stabilizacji i pokoju, bez których rozliczenie przeszłości jest trudne, jeśli nie niemożliwe.

3. Cele i pytania badawcze, hipoteza

Cykl publikacji powiązanych tematycznie pt. *Sprawiedliwość okresu przejściowego: geneza, ewolucja, znaczenie* jest przede wszystkim próbą kompleksowego i wielowymiarowego przedstawienia przesłanek powstania, rozwoju i funkcjonowania koncepcji *transitional justice* w stosunkach międzynarodowych.

Pytania badawcze postawione w cyklu są następujące:

1. jak przebiegał proces ewolucji koncepcji oraz mechanizmów stosowanych w ramach sprawiedliwości okresu przejściowego?
2. jakie przesłanki warunkują zastosowanie mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego w porządku krajowym?
3. jakie znaczenie problematyka sprawiedliwości okresu przejściowego ma dla stosunków międzynarodowych?

Odpowiedzi na pytania badawcze służyć mają weryfikacji hipotezy badawczej, zgodnie z którą:

Koncepcja TJ, której elementy znane były od zakończenia II wojny światowej, nabrała wyjątkowego praktycznego znaczenia od lat 80-tych XX w., kiedy doszło do procesów demokratyzacji w państwach Ameryki Łacińskiej, a potem Europy Środkowej i Wschodniej oraz ujawniły się liczne konflikty zbrojne (głównie wewnętrzne). W okresie tym, w wymiarze koncepcyjnym i praktycznym, rozwinięte i udoskonalone zostały mechanizmy TJ, co przyczyniło się do stworzenia ich spójnych założeń normatywnych, które podlegały dyfuzji w społeczności międzynarodowej i stopniowej internalizacji.

4. Założenia teoretyczne i metodologiczne cyklu

Prowadzone przeze mnie badania, których efektem jest przedstawiony cykl publikacji, co do zasady koncentrują się na analizie problemów stosunków międzynarodowych na dwóch poziomach, tj. poziomie struktury systemu międzynarodowego oraz poziomie podmiotów tej struktury. Interesuje mnie wzajemny wpływ w relacji podmiot-struktura. Tym samym, dla wyjaśniania badanych problemów i procesów najbardziej użyteczne są ontologiczne i

epistemologiczne założenie konwencjonalnego konstruktywizmu, z elementami teorii neorealistycznej. Jednocześnie założenia konstruktywizmu są mi bliższe, aniżeli neorealistyczna teoria systemu międzynarodowego, ponieważ ważną kategorią badawczą jest w nich sfera ideacyjna i normatywna, co umożliwia wyjaśnianie problematyki podjętej w pracach włączonych do omawianego cyklu.

Do ważnych, z punktu widzenia mojego rozwoju jako badaczki stosunków międzynarodowych, należą prace F. Kratochwila, J. Ruggie oraz A. Wendta, ale zdecydowanie największy wpływ na moje teoretyczne stanowisko wobec badanych problemów mają koncepcje M. Finnemore oraz K. Sikkink. W kontekście wyjaśnień dotyczących powstawania norm¹² międzynarodowych i ich dyfuzji, istotną pracą jest artykuł opublikowany wspólnie przez autorki pt. *International Norm Dynamics and Political Change*¹³ w 1998 r. w czasopiśmie „International Organization”, zaś dla zrozumienia problematyki konstruowania tożsamości i interesów państwa jako członka społeczności międzynarodowej – monografia M. Finnemore z 1996 r. pt. *National Interests in International Society*¹⁴. Problem dyfuzji normatywnej oraz analizy uwarunkowań wewnętrznych w tym procesie przedstawiany jest także w pracach P. Katzensteina, które również wywarły znaczący wpływ na moje metodologiczne stanowisko. Wspomniana K. Sikkink jest z kolei autorką publikacji, które, bazując na dorobku konstruktywizmu, wyjaśniają rozprzestrzenianie się w społeczności międzynarodowej norm sprawiedliwości okresu przejściowego. Do szczególnie ważnych należy jej artykuł naukowy przygotowany wspólnie z E. Lutz pt. *The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America*¹⁵ oraz samodzielna monografia pt. *The Justice Cascade. How Human Rights Prosecutions are Changing World Politics*¹⁶.

Elementy teorii racjonalnego wyboru, w tym przede wszystkim założenia neorealizmu, stosuję za S. Waltzem. Za szczególnie przydatne elementy tego podejścia teoretycznego uważam pojęcie systemu międzynarodowego oraz materialistyczne uzasadnienia konstruowania interesów państw. W zestawieniu z konstruktywistycznymi

¹² Normy definiuję jako standardy właściwego zachowania definiowane w kategoriach praw i obowiązków. Mają one zarówno konstytutywny, jak i ograniczający charakter względem aktorów (w społeczności międzynarodowej – państw).

¹³ M. Finnemore, K. Sikkink, *International Norm Dynamics and Political Change*, „International Organization” 1998, vol. 52, nr 4.

¹⁴ M. Finnemore, *National Interests in International Society*, Cornell University Press, Ithaca-London 1996.

¹⁵ K. Sikkink, E. Lutz, *The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America*, „Chicago Journal of International Law” 2001, vol. 1, nr 1.

¹⁶ K. Sikkink, *The Justice Cascade. How Human Rights Prosecutions are Changing World Politics*, W. W. Norton & Company Inc., London 2011.

wyjaśnieniami tej problematyki, takie eklektyczne podejście pozwala na kompleksową prezentację przesłanek dyfuzji normatywnej oraz procesów socjalizacji i internalizacji.

Istotne są dla mnie również prace dotyczące problematyki reżimów międzynarodowych, w tym dzieła S.D. Krasnera, O. Younga i R. O. Keohane'a, a spośród polskich badaczy – szczególnie M. Pietrasia.

Wskazane oraz inne prace K. Sikkink pozwalają również na skorzystanie z teoretycznych uzasadnień i modeli funkcjonowania w społeczności międzynarodowej aktorów transnarodowych. Problematyka ich oddziaływania na państwa i znaczenie w kontekście rozprzestrzeniania się norm międzynarodowych jest, w moim przekonaniu, kluczowa dla zrozumienia procesów socjalizacji podmiotów w środowisku międzynarodowym oraz przesłanek internalizacji norm międzynarodowych.

Istotnym elementem przeprowadzonych przeze mnie analiz jest powstawianie norm, reguł i zasad¹⁷ międzynarodowych dotyczących sprawiedliwości okresu przejściowego oraz ich dalsza dyfuzja i internalizacja. W mojej opinii, taka perspektywa badania *transitional justice* pozwala nauce o stosunkach międzynarodowych znaleźć pole badawcze, które ontologicznie się w niej sytuuje. Tym samym możliwe jest odejście od badania sprawiedliwości okresu przejściowego jedynie z perspektywy prawnej, która przez stosunkowo długi czas dominowała studia omawianej problematyki.

Dla badacza stosunków międzynarodowych zagadnienie *transitional justice* może być interesujące również z perspektywy analizy podmioty, które mają rozmaite znaczenie dla powstawiania i funkcjonowania wskazanych norm. Instytucje międzynarodowe są odpowiedzialne za inicjowanie procesów instytucjonalizacji TJ, ale też działają jak rezerwuary idei, fora ułatwiające współpracę w zakresie ich wykorzystania, a także podmioty, które wywierają biurokratyczny nacisk na państwa celem akceptacji przez nie norm, reguł i zasad. Podmioty pozarządowe (szczególnie międzynarodowe i krajowe organizacje pozarządowe, skupione często w tzw. transnarodowych sieciach wsparcia – ang. *transnational activists networks*, TANs; na temat TANs piszę w *Analiza wpływu i znaczenia aktorów transnarodowych poprzez model bumerangu...*, *op. cit.*) odgrywają, wraz z organizacjami międzyrządowymi, istotną rolę w procesie normatywnej dyfuzji oraz socjalizacji. Ostatnim

¹⁷ Rozróżnienie pomiędzy normami, regułami i zasadami znajduje się w pracy S. D. Krasnera z 1982 r. *Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables*, który przełożyłam na język polski. Patrz publikacje spoza przedstawionego cyklu: S.D. Krasner, *Strukturalne przyczyny i konsekwencje reżimów: reżimy jako zmienne pośredniczące* (przekład z oryginału), [w:] H. Schreiber, A. Wojciuk (red.), *Stosunki międzynarodowe. Antologia tekstów źródłowych*, Tom 1: Korzenie dyscypliny, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 355-372, ISBN 978-83-235-3556-0

etapem w procesie dyfuzji jest internalizacja norm przez państwa, która prowadzi do implementacji reguł i mechanizmów TJ w porządku krajowym.

Jak wskazuję w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, jak dotychczas nie powstała żadna spójna teoria, która całościowo wyjaśniałaby problemy stosowania mechanizmów TJ, w tym proces dyfuzji koncepcji i jej internalizacji.

Trudności w zakresie teoretyzowania na temat TJ wynikają co najmniej z dwóch przyczyn. Po pierwsze, przedmiot badania jest niezwykle heterogeniczny (ze względu na brak wyraźnego wyznaczenia granic tego, co oraz w jaki sposób badać) i zazwyczaj jego studiowanie oznacza konieczność wykorzystania aparatu pojęciowego wielu dyscyplin naukowych. Nie ma tym samym możliwości stworzenia spójnych założeń teoretycznych, które musiałyby mieć charakter wysoce eklektyczny.

Po drugie, geneza sprawiedliwości okresu przejściowego związana jest przede wszystkim z praktyką stosowania mechanizmów TJ w państwach, a opis tych praktycznych wysiłków długo odzwierciedlany był w literaturze o charakterze naukowym. Dominowało więc w niej przedstawianie sposobu działania poszczególnych mechanizmów, tworzenia zestawów mechanizmów najbardziej pożądanых oraz porównywanie wdrażanych mechanizmów do siebie. Ugruntowanie koncepcji *transitional justice* w stosunkach międzynarodowych wymaga jednakże, w moim przekonaniu, podjęcia zwiększonych wysiłków teoretycznych, a nie jedynie opisywania praktyki stosowania mechanizmów TJ.

Wyjaśnianiu procesu powstania i rozprzestrzenienia się (dyfuzji) sprawiedliwości okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych służyć mogą jednak próby ogólnego teoretycznego wyjaśniania procesu powstawania i funkcjonowania norm międzynarodowych. Odnoszę się do tego problemu w pracach *The Role of Regional Organizations...*, *op. cit.* oraz *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*

Szczególnie przydatny jest model kaskadowego rozwoju norm międzynarodowych przedstawionych przez M. Finnemore i K. Sikkink. Zgodnie z nim, norma po stworzeniu jest upowszechniana przez tzw. *norm entrepreneurs*, co ostatecznie doprowadza (lub też nie) do osiągnięcia przez nią punktu zwrotnego (ang. *tipping point*), gdy krytyczna liczba państw (około trzeciej części społeczności państw) w wyniku procesu socjalizacji internalizuje normę. Następnie norma w sposób kaskadowy rozprzestrzenia się w społeczności międzynarodowej i dochodzi do jej pełnej internalizacji. Model Finnemore i Sikkink nie wyjaśnia jednakże istotnego, m. in. z punktu widzenia TJ, procesu powstawania normy oraz przesłanek wewnętrznych, które prowadzą do jej internalizacji. W tym miejscu przydatne mogą okazać się model bumerangu oraz spiralny model praw człowieka wyjaśniające proces

internalizacji norm praw człowieka, jak również inne teoretyczne eksplanacje, o których szerzej piszę w monografii *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*

Problemy badawcze prac włączonych do cyklu wymagają interdyscyplinarnego podejścia badawczego. Czerpię więc z metod charakterystycznych dla różnych dyscyplin dziedzin nauk społecznych i nauk humanistycznych. Dominującym podejściem badawczym jest podejście indukcyjne, choć czasami uzupełniam je elementami podejścia dedukcyjnego. Zgodnie z założeniami podejścia indukcyjnego, celem badacza jest interpretacja zebranego materiału empirycznego, co powinno skutkować możliwością uogólnienia wniosków i konstrukcją pewnych ogólnych założeń o charakterze teoretycznym. Wyniki badania opartego na strategii indukcyjnej stanowią zatem jedynie hipotezę lub zestaw hipotez, które mogą zostać obalone na późniejszym etapie naukowego badania o charakterze dedukcyjnym.

W ramach przyjętej strategii badawczej zdecydowanie najczęściej odwołuję się do metod jakościowych, które w ujęciu szerokim polegają na zbieraniu i analizie danych niemających charakteru numerycznego. Zastosowane metody jakościowe obejmują metodę prawno-porównawczą i prawnoempiryczną, instytucjonalną, historyczną, analizę treści, analizę dyskursu oraz studium przypadku. Wśród wykorzystywanych przez mnie technik badawczych znajdują się techniki zapożyczone od metody etnograficznej (która jednakże sama w sobie nie dominuje zastosowanych metod jakościowych), tj. obserwacja uczestnicząca i semi-ustrukturyzowane wywiady.

5. Badania empiryczne

Nauka o stosunkach międzynarodowych jako subdyscyplina nauk o polityce należy do dziedziny nauk społecznych, w której badania terenowe służące zgromadzeniu materiału empirycznego stanowią niezwykle ważny element.

Badanie stosunków międzynarodowych to badanie zależności i relacji, które mają swój praktyczny i empiryczny wymiar. W mojej opinii, uempirycznienie prac badawczych z zakresu stosunków międzynarodowych jest kluczowe dla poprawnego wnioskowania.

Zgodnie z przedstawionym stanowiskiem, podjęłam badania terenowe nad omawianą problematyką sprawiedliwości okresu przejściowego. Prowadziłam je podczas pobytów studyjnych w Rwandzie, Tanzanii i Kosowie, gdzie stosowałam obserwację uczestniczącą oraz semi-ustrukturyzowane wywiady jako jedne z technik badawczych.

Pobyt w Rwandzie zrealizowałam w roku 2006, a jego celem było zgromadzenie materiału na temat sądownictwa *gacaca*. W trakcie wizyty byłam obserwatorem posiedzeń

sądu w stolicy kraju, Kigali. Przeprowadziłam również (wspólnie z mgr K. Bieniek) wywiady w Ministerstwie Sprawiedliwości Rwandy oraz z polskimi misjonarzami i siostrami zakonnymi pracującymi z ludnością miejscową. Odwiedziłam również obozy dla IDPs przy granicy z Demokratyczną Republiką Konga. Przeprowadzone badania, szczególnie podczas posiedzeń sądów *gacaca* pozwoliły mi na zaobserwowanie sposobów funkcjonowania instytucji sprawiedliwości plemiennej oraz postaw ofiar i sprawców wobec popełnionych zbrodni. Obserwacja dość sprawnie działających *gacaca*, przy jednoczesnym częściowym odejściu tych sądów od proceduralnych zasad postępowania sądowych znanych w państwach Zachodu, pozwoliła mi na sformułowanie wstępnych hipotez na temat różnorodnych mechanizmów sądowych TJ.

W Tanzanii w Arushy odwiedziłam siedzibę Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (MTKR). Wizyta ta pozwoliła na zestawienie wiedzy zgromadzonej na podstawie literatury przedmiotu z praktyczną stroną funkcjonowania tej instytucji. Bardzo ważnym było dla mnie porównanie celów, sposobów i skutków działania MTKR i *gacaca*.

Efektom pobytu w Rwandzie i w Tanzanii był artykuł naukowy napisany wspólnie z mgr K. Bieniek i opublikowany w 2007 r. w czasopiśmie „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” pt. *Pojednanie w Rwandzie..., op. cit.*

W latach 2015-2017 odbyłam w sumie cztery wizyty studyjne w Kosowie. Ich celem było zebranie materiału empirycznego do monografii na temat sprawiedliwości okresu przejściowego w tym państwie. Podczas wizyt przeprowadziłam 24 wywiady z przedstawicielami instytucji państwowych Republiki Kosowa; instytucji międzynarodowych zaangażowanych w odbudowę Kosowa po konflikcie oraz we wdrażanie mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego; krajowych i międzynarodowych organizacji pozarządowych; partii politycznych i uczelni wyższych.

Zrealizowane wywiady miały charakter semi-ustrukturyzowany lub nieustrukturyzowany, co pozwalało mi na bieżąco reagować na opinie i odpowiedzi ze strony rozmówców. Dobór respondentów pozwalał na obiektywizację wniosków. Szczególne znaczenie, z punktu widzenia analizy materiału empirycznego, miały wywiady przeprowadzone w Północnej Mitrovicy z Serbami.

Przeprowadziłam następujące wywiady:

1. instytucje państwowe Republiki Kosowa:

- Lavdim Krasniqi, Kosovo Judicial Institute, Dyrektor, Prisztina;
- Abedin Selimaj i Bekim Svirca, War Crimes Research Institute, Prisztina;

- Dafina Bucaj, Ministerstwo Sprawiedliwości, doradca ds. prawnych, Prisztina;
- Dejan Cosić, Doradca Prezydenta Republiki Kosowa ds. grup etnicznych, Prisztina;
- Hilmi Jashari, Rzecznik Praw Obywatelskich Republiki Kosowa, Prisztina.

2. partie polityczne:

- Albin Kurti, Partia Vetëvendosje!, obecny przewodniczący, Prisztina.

3. organizacje pozarządowe/przedstawiciele środowiska akademickiego:

- Dr. Fisnik Korenica, Group for Legal and Political Studies, Dyrektor, Prisztina,
- Bekim Blakaj, Humanitarian Law Centre in Kosovo, Dyrektor, Prisztina,
- Liridon Shurdhani, Kosova Young Lawyers/ USAID|Partnerships for Development, Dyrektor Wykonawczy, Prisztina,
- Edona Tolaj, Youth Initiative for Human Rights, Przewodnicząca, Prisztina,
- Prof. Dr. Zejnullah Gruda, profesor prawa międzynarodowego publicznego, University of Business and Technology, Prisztina (obecnie dyrektor War Crimes Research Institute),
- Dr Gyjlbehare Bella Murati, b. pracownik University of Business and Technology oraz Uniwersytetu w Prisztinie, obecnie International Law Institute, Ghent University, Belgia,
- Nora Ahmetaj, Center for Research, Documentation and Publication, Dyrektor, Prisztina,
- Marijana Nunan, USAID/Advancing Kosovo Together - Local Solutions (AKT-LS) Component 3 Coordinator North, NGO AKTIV, Północna Mitrowica,
- Boban Simić, konsultant dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, Północna Mitrowica,
- Miodrag Milićević, NGO ACTIV, Dyrektor Wykonawczy, Północna Mitrowica,
- Lazar Rakić, Mediation Centre Mitrovica, Północna Mitrowica.

4. instytucje międzynarodowe/międzynarodowi doradcy przy instytucjach Republiki Kosowa:

- Marie-Ursula Kind, Senior Adviser on Transitional Justice, United Nations Kosovo Team, Prisztina,
- Alastair James Butchart Livingston, Senior Adviser, Office of Community Affairs/ Office of the Prime Minister, Prisztina,

- Ljubiša Bašcarević, Human Rights Officer, Office of High Commissioner for Human Rights, Mitrowica,
- X. Y., Chief Advisory Unit Internal Matters, Ministry of Interior, Prisztina,
- Y. X., Criminal Judge at the Supreme Court, EULEX Farmed, Prisztina,
- Y. Z., Criminal Judge at the Supreme Court, EULEX Farmed, Prisztina,
- Z. Y., Planning, Coordination and Compliance Office, EULEX Farmed, Prisztina¹⁸.

Materiał empiryczny zgromadzony podczas pobytów Kosowie obejmował ponadto liczne rozmowy z obywatelami Kosowa (zarówno pochodzenia albańskiego, jak i serbskiego), cudzoziemcami na stałe lub czasowo tam przebywającymi oraz dyplomatami i przedstawicielami międzynarodowych instytucji, z którymi nawiązałam znajomości pozwalające na szczerą wymianę poglądów oraz głębokie zrozumienie problematyki kosowskiej historii i rzeczywistości. Równoległe do prowadzonej pracy badawczej, realizowałam w Kosowie dydaktykę w ramach kierunku stosunki międzynarodowe prowadzonego w University for Business and Technology w Prisztinie. Kontakt ze studentami był dla mnie niezwykle okazją do poszerzenia wiedzy na temat codzienności Kosowa i jego mieszkańców.

Wyniki swoich badań opublikowałam w monografii *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego*, *op. cit.* Prace nad tą publikacją poprzez analizę studium przypadku Kosowa pozwoliły mi lepiej poznać praktyczne aspekty funkcjonowania mechanizmów *transitional justice*, co przełożyło się na moją zaawansowaną wiedzę na temat omawianej problematyki.

6. Geneza, ewolucja i instytucjonalizacja sprawiedliwości okresu przejściowego

Problemy i wyzwania sprawiedliwości okresu przejściowego stały się przedmiotem analizy naukowej dopiero na początku lat 90-tych ubiegłego wieku. Zainteresowanie tą tematyką związane było z bardzo dynamicznym rozwojem praktyki stosowania mechanizmów kojarzonych z TJ.

Początkowo badaniem *transitional justice* zajmowali się jedynie przedstawiciele nauk prawnych, którzy analizowali samo pojęcie sprawiedliwości w kontekście ustrojowych i społecznych przemian następujących po okresie autorytaryzmów czy konfliktów zbrojnych, którym towarzyszyły masowe naruszenia praw człowieka i zbrodnie, jak również problem

¹⁸ Źródła anonimowane ze względów bezpieczeństwa.

Handwritten signature

karnej odpowiedzialności jednostek przed krajowym i międzynarodowym wymiarem sprawiedliwości.

Stopniowo jednakże zagadnienia związane ze sprawiedliwością okresu przejściowego zaczęły zajmować przedstawicieli innych dyscyplin i nauk, w tym politologów oraz - w ramach subdyscypliny nauk o polityce - badaczy stosunków międzynarodowych.

Sprawiedliwość okresu przejściowego jest zjawiskiem, z punktu widzenia rozwoju stosunków międzynarodowych i ich historii, stosunkowo młodym. Jak dowodzę w swoich pracach, jej genezy doszukiwać się należy w pierwszych próbach realizacji indywidualnej odpowiedzialności osób fizycznych, które miały miejsce w okresie międzywojennym. Choć próba osądzenia cesarza niemieckiego Wilhelma II Hohenzollerna za obrazę moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów była nieudana, a procesy lipskie okazały się farsą, wydarzenia te miały wpływ na podjętą przez aliantów decyzję o powołaniu do życia Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (MTW) w Norymberdze, a następnie w Tokio. W moich publikacjach wskazuję, że trudno poszukiwać źródeł *transitional justice* w czasach bardziej odległych, ponieważ rozwój sprawiedliwości okresu przejściowego jest wynikiem zmian, które w społeczności międzynarodowej dokonywały się od końca II wojny światowej¹⁹. Okres międzywojenny zaś stanowił ich preludium. Zmiany te dotyczyły przede wszystkim systemu ochrony praw człowieka, który był rozbudowywany, począwszy od przyjęcia Karty Narodów Zjednoczonych w 1945 r. Jego powstanie i ewolucja, z jednej strony, były możliwe dzięki powolnym przemianom w zakresie znaczenia jednostek, ich praw i wolności, w stosunkach międzynarodowych. Z drugiej strony te przemiany wzmacniały dalszy rozwój systemu ochrony praw człowieka. Były to więc wzajemnie wzmacniające się procesy.

Okres działania trybunałów wojskowych po II w. św. to początkowy, ale już wyraźnie zaznaczony etap rozwoju sprawiedliwości okresu przejściowego. Perspektywa ewolucji zjawiska TJ pozwala wyznaczyć trzy odrębne fazy jej rozwoju, przy czym ostatnia dzieli się na dwie podfazy:

1. od zakończenie II wojny światowej do lat 80-tych XX w.;
2. od lat 80-tych XX w. do 1998 r.;
3. od 1998 r. po czasy współczesne:

¹⁹ Tym samym, w mojej opinii, trudno szukać pierwszych wysiłków na rzecz realizacji celów TJ w starożytności czy też w przypadku postawienia w 1474 r. w Breisach przed sądem papieskim Petera von Hagenbacha czy nawet traktowania piratów jako *hostes humani generis* i uzasadnienia stosowania wobec nich zasad jurysdykcji uniwersalnej, koncepcji wprowadzonej i rozwiniętej przez jej pierwszych propagatorów, tj. przez A. Gentilego, E. Coke'a i H. Grotiusa. Zob. T. Paige, *Piracy and Universal Jurisdiction*, „Macquarie Law Journal” 2013, vol. 12, s. 131-154.

- a. od 1998 r. do ok. 2011 r.;
- b. od ok. 2011 r. po dziś.

Charakterystyczną cechą fazy I jest zupełna dominacja mechanizmów sądowych oraz brakiem pozapaństwowych instytucji włączonych w tworzenie mechanizmów rozliczania zbrodni przeszłości. Jednocześnie trudno jednoznacznie dowieść, że efektem procesów karnych przed MTW w Norymberdze i Tokio była realizacja wszystkich celów sprawiedliwości okresu przejściowego, które wynikają ze współcześnie znanej definicji tego pojęcia. MTW były raczej przykładem realizacji sprawiedliwości zwycięzców, w ramach której zemsta wobec pokonanego mogła prowadzić do zaprowadzenia nowych reguł w pokonanym państwie. Pomimo pierwotnych zakusów na rozliczenie zbrodni popełnionych przez najważniejszych przywódców nazistowskich (potem też japońskich) poprzez pozasądową egzekucję podejrzanych, wśród aliantów zwyciężyło przekonanie o konieczności zorganizowania procesów sądowych, choć sądziły one w sprzeczności z zasadami *nullum crimen sine lege* czy *lex retro non agit*.

Dorobek obydwu MTW przyczynił się do rozwoju tzw. retrybucyjnych mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego, a przyjęte w 1950 r. przez Zgromadzenie Ogólne Zasady Norymberskie stały się zestawem najważniejszych reguł postępowania wobec przywódców oskarżanych o zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne, w tym szczególnie zasady mówiące o: odpowiedzialności za zbrodnie międzynarodowe w prawie międzynarodowym, nawet jeśli w prawie wewnętrznym nie były one kryminalizowane; niemożności zasłaniania się rozkazem przy popełnianiu zbrodni; ograniczenie ochrony immunitetów wobec najwyższych przywódców państwowych podejrzanych o zbrodnie. Zasady Norymberskie po raz pierwszy określiły też katalog zbrodni, wśród których najbardziej kontrowersyjne były zbrodnie przeciwko ludzkości, jako że wcześniej nie kryminalizowało ich prawo międzynarodowe.

Poza samymi procesami zbrodniarzy niemieckich i japońskich, po II wojnie światowej zachodziły również zjawiska, których celem było działanie na rzecz pojednania pomiędzy narodami na poziomie społecznym. Ważnym wątkiem w tym kontekście był trudny proces budowy relacji polsko-niemieckich, ale także odkrywanie historycznej prawdy dotyczącej Zagłady Żydów i innych grup narodowościowych, etnicznych czy społecznych. Jednocześnie przed krajowymi wymiarami sprawiedliwości kontynuowane były wysiłki na rzecz pojmania i osądzenia sprawców zbrodni z okresu II wojny światowej, spośród których wyróżnia się *casus* A. Eichmanna przed sądem w Jerozolimie.

Misch

Równolegle rozwijało się prawo międzynarodowe, które kryminalizowało coraz to nowe przypadki masowych naruszeń praw człowieka i zbrodni, by wskazać choćby na konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r., konwencje genewskie o ochronie ofiar wojny z 1949 r. (wraz z Protokołami Dodatkowymi z 1977 r.), konwencję w sprawie niestosowania przedawnienia do zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości z 1968 r., międzynarodową konwencję o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu z 1973 r., konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania i karania z 1984 r.

II faza rozwoju sprawiedliwości okresu przejściowego związana jest z demontażem systemów autorytarnych w Europie Zachodniej (rewolucja goździków w Portugalii na wiosnę 1974 r. i upadek junty greckiej później w tym samym roku), Ameryce Łacińskiej, a następnie – rozpadem bloku wschodniego i demokratycznymi przemianami w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Do ważnych wydarzeń tego okresu zaliczyć należy również koniec rządów białej mniejszości w Republice Południowej Afryki (RPA).

Zachodzące na świecie procesy demokratyzacji, zwane jej trzecią falą, doprowadziły do zmiany kąta widzenia problemów związanych z rozliczeniem przeszłości. W mojej opinii ta faza rozwoju sprawiedliwości okresu przejściowego jest kluczowa zarówno dla praktyki *transitional justice*, jak i dla rozwoju badań nad zjawiskiem. Jednocześnie bardzo interesującym procesem dokonującym się na tym etapie było przejście w społeczności międzynarodowej od przekonania o niemożności pociągnięcia do indywidualnej odpowiedzialności karnej sprawców masowych naruszeń i zbrodni po wyłonienie się norm odpowiedzialności karnej.

Stosowane w kolejnych państwach mechanizmy TJ miały bardzo różny charakter, choć procesy normatywnej dyfuzji przebiegały w obrębie regionów. Na przykład państwa Ameryki Łacińskiej stały się propagatorami tworzenia komisji prawdy (i pojednania), zaś państwa Europy Środkowej i Wschodniej dość powszechnie stosowały różnorodne instrumenty o charakterze lustracyjnym i weryfikacyjnym. Potrzeby w zakresie projektowania i implementowania rozwiązań służących rozliczeniu przeszłości były przyczyną wysokiej dynamiki ich rozwoju. To z kolei wymagało od badaczy problemów stosunków międzynarodowych, prawa, polityki, socjologii czy ekonomii podjęcia wyzwania opisu kształtującego się zjawiska sprawiedliwości okresu przejściowego. Wielodyscyplinarny charakter tych badań wynikał z coraz to nowych mechanizmów TJ oraz ich rozległego wpływu na stosunki międzynarodowe, praw międzynarodowe oraz procesy wewnętrznej transformacji.

W trakcie trwania II fazy rozwoju sprawiedliwości okresu przejściowego doszło do wybuchu konfliktów zbrojnych i popełnienia zbrodni międzynarodowych w niespotykanym od II wojny światowej zakresie, szczególnie w państwach byłej Jugosławii oraz w Rwandzie. Konflikty te doprowadziły do powołania pierwszych od czasu MTW trybunałów międzynarodowych odpowiedzialnych za ściganie osób najbardziej odpowiedzialnych za popełnione zbrodnie. Ten etap rozwoju TJ kończy się wraz z przyjęciem Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego w Rzymie w lipcu 1998 r.

III fazę ewolucji *transitional justice* charakteryzuje przede wszystkim jej postępująca instytucjonalizacja i globalizacja prowadzące do uniwersalizacji podejścia sprawiedliwości okresu przejściowego. W tym też okresie wskazać można na dynamiczny rozwój badań nad TJ z perspektywy stosunków międzynarodowych. Fazę III dzielę na dwie podfazy. Pierwsza z nich kończy się ok. 2011 r., druga – od tego roku zaczyna i trwa do dziś. Przyjęta cezura wynika z obserwowalnego od ok. 2011 r. poszerzania się dostępu do technologii komunikacyjnych, co przyczyniło się do niespotykanej wcześniej intensywności przekazywania informacji, norm, idei i wynikającej z tego zmiany wzorca dyfuzji norm międzynarodowych.

Do ewolucji i instytucjonalizacji pojęcia TJ przyczyniło się istnienie państwowych i niepaństwowych aktorów stosunków międzynarodowych, zajmujących się omawianą problematyką. Należą do nich Organizacja Narodów Zjednoczonych oraz jej programy i agendy oraz organizacje regionalne zainteresowane problematyką stabilności państw członkowskich, odbudowy po konfliktach czy procesami demokratyzacji, wprowadzania rządów prawa i przestrzegania praw człowieka, w tym szczególnie Unia Afrykańska, na co wskazuję w publikacji *Mechanizmy sprawiedliwości..., op. cit.* Spośród organizacji pozarządowych na uwagę zasługuje International Center for Transitional Justice.

7. Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego – przesłanki tworzenia i typologia

A. Przesłanki

Przesłanki tworzenia mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego podzielić można na dwie grupy. Do pierwszej zaliczam przesłanki bezpośrednie, do drugiej – pośrednie.

Przesłanki bezpośrednie w sensie wąskim to popełniane w przeszłości masowe naruszenia praw człowieka i zbrodnie międzynarodowe. Jak wskazałam wyżej, do zbrodni i

masowych naruszeń, które zmuszają władze po konflikcie lub okresie autorytaryzmu do uwzględnienia konieczności implementacji mechanizmów *transitional justice* należą zbrodnia ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, stosowanie tortur oraz czystki etniczne.

Każda ze zbrodni i masowych naruszeń praw człowieka przyczynia się do przymusowych wysiedleń ludności (*Uchodźcy wewnętrzni (IDPs) w kryzysach humanitarnych w Afryce...*, *op. cit.*), natomiast czystki etniczne oznaczają wysiedlenia i/lub przymusowe deportacje, jako cel sam w sobie. Zamierzonym skutkiem tej zbrodni jest bowiem zmiana struktury etnicznej, narodowościowej, religijnej, itp. na danym obszarze. Równocześnie zaznaczyć należy, że także każdy konflikt prowadzi do wysiedleń ludności. Zwracam na tę kwestię uwagę w pracach *Uchodźcy wewnętrzni (IDPs) w kryzysach humanitarnych w Afryce...*, *op. cit.*; *Konflikty międzynarodowe i wewnętrzne jako źródło migracji...*, *op. cit.* oraz *Uchodźstwo wewnętrzne...*, *op. cit.* Szczególne w tym względzie są konflikty, w których uwidoczniają się różnice rasowe, etniczne, religijne, choć również gdy co innego jest ich przyczyną, dochodzi do ruchów migracyjnych, często o charakterze masowym. Mniejsza część przymusowych migrantów opuszcza granice państwa obywatelstwa lub stałego zamieszkiwania, ale większość tworzy grupy uchodźców wewnętrznych (ang. *internally displaced persons*, IDPs). Kryzysy migracyjne stanowią jedno z największych humanitarnych wyzwań współczesnych stosunków międzynarodowych, ale są też jedną z najpoważniejszych przesłanek destabilizacji wewnętrznej (tak argumentuję w *Uchodźcy wewnętrzni (IDPs) w kryzysach humanitarnych w Afryce...*, *op. cit.*). Jednocześnie zmiana etnicznej struktury obszarów pochodzenia migrantów prowadzi do stworzenia warunków trwale uniemożliwiających powroty. Obowiązujące prawo międzynarodowe kryminalizuje przymusowe wysiedlenia ludności oraz deportacje, uznając je za zbrodnie wojenne²⁰ oraz zbrodnie przeciwko ludzkości²¹. W konkretnym kontekście mogą one też stać się przesłanką uznania danych czynów za ludobójcze, np. jeśli deportacje i wysiedlenia danej grupy rasowej, religijnej, narodowej czy etnicznej mogą prowadzić do stworzenia warunków obliczonych na zniszczenie danej grupy lub na ograniczenie urodzeń w grupie.

W związku z powszechnością i masowością przymusowych wysiedleń ludności, uważam je za jedno z najistotniejszych wyzwań dla sprawiedliwości okresu przejściowego.

²⁰ Art. 49, art. 146, art. 147 IV Konwencji genewskiej z 1949 r.; art. 85 pkt 4a I Protokołu Dodatkowego z 1977 r.; art. 17 II protokołu Dodatkowego; art. 8.2a vii, 8.2b vii, 8.2e viii Statutu MTK (a więc tylko w odniesieniu do stron Statutu).

²¹ W kontekście zbrodni przeciwko ludzkości, deportacje i przymusowe wysiedlenia są zakazane art. 7.1d Statutu MTK. Tak więc wiąże jedynie strony Statutu Rzymskiego.

Brak rozwiązania problemu ludności przymusowo wysiedlonej uniemożliwia osiągnięcie nie tylko celów zakładanych przez sprawiedliwość okresu przejściowego, ale również szerszej stabilizacji wewnętrznej w państwie.

Programy zwrotu majątków lub odszkodowań dla przymusowo wysiedlonej ludności i gwarancje możliwości powrotu do dawnych miejsc zamieszkania to jeden z instrumentów mechanizmów reparacyjnych wobec ofiar naruszeń i zbrodni. Kwestia powrotów stanowi jednak wyzwania, ponieważ z reguły oznacza konieczność przesiedlenia w inne miejsce ludności, która zajęła dawne domostwa wysiedlonych. Jednocześnie powrót do społeczności, której struktura narodowościowa, etniczna czy religijna została zasadniczo zmieniona od momentu wysiedlenia, może okazać się niemożliwy lub bardzo trudny. Przykładem nierozwiązanego problemu powrotu ludności wysiedlonej do miejsc dawnego zamieszkania jest Kosowo. Dotyczy on głównie Serbów, którzy po rozpoczęciu operacji bombardowania Serbii przez NATO, masowo opuszczali swoje domy i przemieszczali się głównie poza Kosowo lub do serbskich enklaw na jego terytorium. Problemy te opisuję w monografii *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*

W **sensie szerokim**, poza samymi zbrodniami i masowymi naruszeniami praw człowieka, **do przesłanek bezpośrednich** zaliczam potrzebę stabilizacji wewnętrznej, której realizacja jest warunkowana osiągnięciem celów sprawiedliwości okresu przejściowego. Brak rozliczenia zbrodni i naruszeń z przeszłości, odkrycia prawdy na ich temat, uznania cierpienia ofiar, realizacji obowiązku odszkodowawczego względem nich nie doprowadzi do pojednania i odbudowy instytucji państwa po konflikcie albo okresie autorytarnych rządów. To z kolei skutkuje utrzymującą się niestabilnością, która może przyczynić się do powtórzenia zbrodni i naruszeń.

Do pośrednich przesłanek tworzenia mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego w szerokim ujęciu należą konflikty, autorytarne rządy (brak demokratycznego systemu politycznego opartego na zasadzie rządów prawa), ale też strukturalne problemy takie jak ubóstwo i niski poziom rozwoju gospodarczego, które z kolei skutkują innymi, bardziej szczegółowymi strukturalnymi wyzwaniami, takimi jak choćby problemy głodu, dostępu do wody, ziemi uprawnej i areałów wykorzystywanych do hodowli, słaby system opieki zdrowotnej, skutkujący epidemiami i pandemiemi, nieefektywny system edukacji charakteryzujący się wyłączeniem dostępu do edukacji dla określonych grup ludności. W swoich przekonaniach, zgadzam się z twierdzeniami takich autorów, jak choćby Amartya

Sen²² czy Paul Collier²³. Jak zaznaczam w pracy *Skrajne ubóstwo, głód i choroby, op. cit.*, takie strukturalnie występujące problemy jak ubóstwo czy głód przyczyniają się do występowania konfliktów, podczas których dochodzi do popełnienia zbrodni i masowe naruszenia praw człowieka.

Brak reakcji ze strony władz na wskazane problemy o charakterze strukturalnym może skutkować narastaniem niepokojów o charakterze społecznym, których tłumienie często wymaga zaprowadzenia autorytarnego porządku z zastosowaniem środków represji, czego efektem będą naruszenia praw człowieka, nierzadko masowe czy zbrodnie. Niskie wskaźniki współczynnika Human Development Index są pozytywnie skorelowane ze współczynnikiem demokratyzacji oraz negatywnie ze współczynnikami obrazującymi przemoc, naruszenia praw człowieka, zbrodnie międzynarodowe, konflikty międzynarodowe.

Studia przypadków konkretnych państw wskazują, że krajowe uwarunkowania tworzenia mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego mogą modyfikować ogólne przesłanki wskazane powyżej. Niemniej, wraz z rozwojem praktyki implementacji TJ ujawniać zaczęła się tendencja do homogeniczności stosowanych rozwiązań. W II fazie rozwoju sprawiedliwości okresu przejściowego zjawisko uniformizacji widoczne było w obrębie konkretnych regionów świata (np. Ameryka Łacińska czy Europa Środkowa i Wschodnia). W III fazie, a zwłaszcza w jej drugiej podfazie, w związku ze wskazanymi procesami globalizacji i w połączeniu z rewolucją informacyjną, w wyraźny sposób dochodzi do ujednoczenia koncepcji *transitional justice*. Proces dyfuzji norm sprawiedliwości okresu przejściowego i ich internalizacja implikują, z jednej strony, umocnienie uniwersalizmu koncepcji TJ, ale – z drugiej – dążenie do podkreślenia tzw. *ownership* w stosowaniu mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego.

B. Typologia

Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego dzielą się na **sądowe** i **pozasądowe**. Te pierwsze można z kolei podzielić na mechanizmy o charakterze **krajowym** i **międzynarodowym**.

Krajowe instytucje sądowe są uznawane za najbardziej pożądane w sytuacji postępowania o charakterze karnym wobec odpowiedzialnych. Jednak, jak dowodzę w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego..., op. cit.*, okoliczności, w których konieczne jest wykorzystanie sądowych mechanizmów TJ (nagła lub wynegocjowana zmiany

²² Por. np. A. Sen, *Violence, Identity and Poverty*, „Journal of Peace Research” 2008, vol. 45, nr 5.

²³ P. Collier, *The Bottom Billion*, Oxford University Press, Oxford 2007.

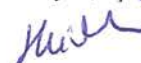
rządów po okresie represyjnego reżimu odpowiedzialnego za masowe naruszenia praw człowieka lub/i zbrodnie popełnione albo zakończenie konfliktu zbrojnego) powodują, że najczęściej krajowy wymiar sprawiedliwości nie może stać się odpowiedzią na potrzebę realizacji celów sprawiedliwości okresu przejściowego. Dzieje się tak z następujących przyczyn:

- wyzwaniem może stanowić powiązanie wymiaru sprawiedliwości z dawnym reżimem, co potencjalnie może mieć wpływ na bezstronność prowadzonych postępowań;
- procesy mogą budzić obawy o destabilizację kruchego porządku i powrót do konfliktu lub autorytarnych rządów;
- krajowy wymiar sprawiedliwości może nie dysponować odpowiednim zapleczem finansowym, logistycznym i ludzkim, by móc przeprowadzić postępowania²⁴.

Decyzja o przekazaniu spraw masowych naruszeń i zbrodni może być również związana z presją wywieraną przez społeczność międzynarodową (przypadek tzw. Specjalnego Sądu dla Kosowa opisywany przeze mnie w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*) oraz decyzji społeczności międzynarodowej, np. Rady Bezpieczeństwa ONZ (przypadki Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, Specjalny Trybunał dla Libanu, które omawiam w pracach *Międzynarodowe trybunały karne, op. cit.*; *The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone...*, *op. cit.* oraz *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc...*, *op. cit.* – szcz. przypis nr 3).

Przyjęcie rozróżnienia na krajowe i międzynarodowe mechanizmy sądowe *transitional justice* nie oznacza, że państwo w okresie transformacji nie może korzystać z jednych i drugich. Praktyka zna wzorce różnorodne w tym zakresie, chociaż najczęstszym jest powołanie najpierw sądów międzynarodowych, których działalność powinna się m. in. przyczynić do odbudowy krajowego wymiaru sądownictwa również w zakresie zdolności do przejęcia postępowań wobec sprawców nieosądzonych na poziomie międzynarodowym (np. Bośnia i Hercegowina, Serbia, Chorwacja, Rwanda). Zdarza się jednakże również tak, że organy ścigania i sądy krajowe są jedynymi mechanizmami retributywnymi, którym przekazano kompetencje do osądzenia osób odpowiedzialnych za masowe naruszenia i

²⁴ Na wyzwania związane w wyborem właściwych metod sądenia sprawców naruszeń i zbrodni wskazują w pracach: *Międzynarodowe trybunały karne – wyzwanie dla suwerenności państwowej?...* *op. cit.*; *Międzynarodowe trybunały karne, op. cit.*; *The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone...*, *op. cit.*; *Pojednanie w Rwandzie...*, *op. cit.*; *Międzynarodowy Trybunał Karny...*, *op. cit.* oraz *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*

zbrodnie (np. Argentyna lub Kolumbia na mocy porozumienia pokojowego podpisanego przez władze centralne z partyzantką FARC w 2016 r.).

Wysiłki w kierunku osądzenia sprawców zbrodni i masowych naruszeń mogą też najpierw realizowane poprzez wykorzystanie międzynarodowych mechanizmów sądowych, a następnie przez instytucje krajowego wymiaru sprawiedliwości (np. Kosowo, Timor Wschodni, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Serbia – o wyzwaniach związanych z przekazywaniem do jurysdykcji krajowych spraw sądzonych wcześniej przez sądy międzynarodowe piszę w *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.* oraz *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc...*, *op. cit.*).

W ramach krajowego wymiaru sprawiedliwości sprawy mogą być prowadzone albo przez sądy powszechne, albo też przez powołane do tego celu specjalne instytucje, którym przyznane zostają uprawnienia śledcze i sądowe. Specyficznym rozwiązaniem jest wykorzystanie sądownictwa tradycyjnego lub plemiennego, jak to było w przypadku Rwandy, której władze w 2006 r. podjęły decyzję o przekazaniu większej części spraw osób oskarżonych o udział w ludobójstwie plemiennemu sądom *gacaca*. Rozwiązanie to omówiłam kompleksowo w pracy *Pojednanie w Rwandzie...*, *op. cit.* oraz w publikacji *The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone...*, *op. cit.* Innym przykładem mogą być rozwiązania przyjęte w porozumieniu pokojowym władz Kolumbii podpisanym z FARC w 2016 r., zgodnie z którym utworzona została instytucja pod nazwą Specjalna Jurysdykcja na rzecz Pokoju (ang. *Special Jurisdiction for Peace*, hiszp. *Jurisdicción Especial para la Paz*, JEP), która posiada uprawnienia do decydowania o częściowej amnestii wobec osób, których zeznania będzie zbierała JEP i decydowała o ew. procesach oraz orzekała o karach za popełnione czyny²⁵.

W swoich badaniach (por. *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*; *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc...*, *op. cit.*; *Międzynarodowe trybunały karne*, *op. cit.*) przyjmuję następujący podział mechanizmów sądowych o charakterze międzynarodowym:

1. trybunały powołane decyzją Rady Bezpieczeństwa ONZ jako środek przymusu (Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii; Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy, Specjalny Sąd dla

²⁵ Brian Harper and Holly K. Sonneland, *Explainer: Colombia's Special Jurisdiction for Peace (JEP)*, 3 August 2018, Americas Society/Council of the Americas, <https://www.as-coa.org/articles/explainer-colombias-special-jurisdiction-peace-jep>; *Summary of Colombia's Agreement to End Conflict and Build Peace*, *Presidencia de la República*, <http://www.acuerdofinal.com.co>; C. C. LeGrand, L. van Isschot, P. Riaño-Alcalá, *Land, justice, and memory: challenges for peace in Colombia*, „Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies” 2017, vol. 42, nr. 3.

Libanu). Ich jurysdykcja jest nadrzędna względem jurysdykcji krajowych, co wynika z podstaw powołania (rezolucja RB ONZ przyjęta na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych);

2. trybunały łączące elementy krajowe z elementami międzynarodowymi (bywają nazywane trybunałami hybrydowymi lub umiędzynarodowionymi). Powoływane na mocy umowy pomiędzy organizacją międzynarodową a państwem zainteresowanym. Instytucje te mogą być w jakiś sposób zintegrowane z krajowym wymiarem sprawiedliwości albo mogą działać zupełnie od niego odrębnie. W tej grupie wyróżniane bywają trybunały z przewagą elementów międzynarodowych oraz trybunały z przewagą elementów krajowych, aczkolwiek, ze względu na dużą różnorodność tego typu jurysdykcji, podział nie wydaje się obecnie być wystarczająco ostry. Do przykładów tego typu trybunałów należą: Specjalne Składy Sądzące ds. Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim, tzw. *Regulation 64 Panels* powołane przez UNMIK w Kosowie, Nadzwyczajne Izby w Sądach Kambodży, Izba ds. Zbrodni Wojennych w Bośni i Hercegowinie czy Nadzwyczajne Izby Afrykańskie. Do tej grupy należałoby zaliczyć tzw. Specjalny Sąd dla Kosowa, chociaż jego specyfika sytuuje go niejako obok – jest instytucją zupełnie międzynarodową, ale powołaną mocą ustawy prawa krajowego; działa poza państwem powołania);
3. Międzynarodowy Trybunał Karny, jako instytucja *sui generis*, powołana umową międzynarodową podpisaną pomiędzy państwami w lipcu 1998 r.

Komisje prawdy, często nazywane komisjami prawdy i pojednania to instytucje, na których celem jest badanie przeszłości, a w szczególności wydarzeń, które miały miejsce w określonej cezurą czasową przestrzeni, poprzez bezpośredni kontakt z ludnością dotkniętą masowymi naruszeniami praw człowieka i zbrodniami (komisja bada właśnie te masowe naruszenia praw człowieka i zbrodnie, a koncentruje się na ofiarach, czyli przyjmuje postawę *victim-centred*); komisje są instytucjami posiadającymi prawną podstawę działania w postaci aktu legislacyjnego, ale działają w sposób niezależny od innych instytucji państwowych; ich prace są ograniczone w czasie (ale wydarzenia, które badają mieszczą się w okresie dłuższym; nie są to instytucje powołane do badania jednorazowych zdarzeń), zaś efektem

tych prac są raporty końcowe, zawierające dane dotyczące badanych przypadków naruszeń prawa (*Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*).

Pierwszą komisją prawdy była powołana w 1983 r. w Argentynie Narodowa Komisja ds. Zaginięć. Dotychczas w sumie powstało ponad 40 komisji prawdy i pojednania. Mechanizmy, zwłaszcza w początkowej fazie ich tworzenia (lata 80-te XX w.) są szczególnie charakterystyczne dla regionu Ameryki Łacińskiej, ale z czasem praktyka ich tworzenia rozprzestrzeniła się na kontynent afrykański i inne państwa borykające się z rozliczeniem masowych naruszeń praw człowieka i zbrodni popełnionych w przeszłości.

Celem **programów odszkodowań** dla ofiar naruszeń i zbrodni jest realizacja zobowiązania do równego i skutecznego dostępu do sprawiedliwości; adekwatnego, skutecznego i szybkiego odszkodowania za doświadczone cierpienie oraz dostępu do odpowiednich informacji na temat naruszeń i możliwości naprawy szkody. Na takie rozumienie znaczenia reparacji dla ofiar wskazują *Podstawowe zasady i wytyczne odnośnie prawa do naprawy i reparacji dla ofiar masowych naruszeń praw człowieka i poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego* przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 2005 r.²⁶.

Jak wskazuję w pracy *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, reparacje mogą stanowić rekompensatę pieniężną, usługi z zakresu opieki zdrowotnej i psychologicznej, pomoc w realizacji edukacji, zwrot własności i rekompensatę za własność utraconą, ale także publiczne przeprosiny, konstrukcję muzeów i miejsc pamięci, ustanawianie dni upamiętnienia. Ich formą może być restytucja (np. przywrócenie wolności, możliwości korzystania z praw człowieka, tożsamości, życia rodzinnego i obywatelstwa, powrót do miejsca zamieszkania, przywrócenie do pracy oraz zwrot własności), rekompensata, rehabilitacja (np. opiekę medyczną i psychologiczną, jak również usługi prawne i opiekę socjalną), satysfakcja (np. oficjalną deklarację lub orzeczenie sądu przywracające godność, reputację i prawa ofierze; publiczne przeprosiny, w tym uznanie faktów i przyjęcie odpowiedzialności; ceremonie, podczas których ofiarom oddaje się cześć) oraz gwarancje niewystąpienia naruszeń w przyszłości (np. zapewnienie skutecznej cywilnej kontroli nad armią i służbami bezpieczeństwa; zagwarantowanie, że wszystkie działania instytucji wojskowych i cywilnych są zgodne z właściwą procedurą, zasadą przejrzystości i bezstronności; wzmocnienie niezależności sądownictwa).

²⁶ Aneks do rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 60/147 z dn. 16 grudnia 2005: *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law.*

Politykę pamięci rozumiem jako kształtowanie zbiorowej pamięci, czyli działanie jedynie wewnątrz danej społeczności. Prowadzenie polityki pamięci, podobnie jak polityki historycznej (rozumianej jako działania państwa i jego instytucji prowadząca do promowanie pewnej wizji historii), należy do państwa. Polega ona na tworzeniu prawnych i instytucjonalnych ram dla upamiętniania przeszłości, ofiar, bohaterów. Funkcją polityki pamięci nie jest jedynie tworzenie pewnej fizycznej przestrzeni dla rodzin ofiar i szerszej społeczności, które mogą upamiętnić swoich bliskich, ale również symboliczne upamiętnienie ofiar, uznanie cierpienia ich i ich bliskich oraz zachowanie wiedzy o historycznych zdarzeniach z przeszłości. Instrumentami polityki pamięci może być tworzenie miejsc pamięci, pomników, ustanawianie miejscami pamięci istniejących przestrzeni powiązanych w jakiś sposób ze zbrodniami przeszłości (masowe groby, więzienia, itp.), a także organizacja różnego rodzaju dni pamięci ofiar, rocznic ważnych wydarzeń, wspólnego przeżywania doświadczeń z przeszłości, publicznych przeprosin i pojednania, a także programy edukacyjne czy ogólna narracja na temat przeszłości. Pamięć zbiorowości, zwłaszcza po okresie konfliktu zbrojnego, doświadczeniach zbrodni wojennych, masowych naruszeń praw człowieka, najczęściej gloryfikuje swoich własnych bohaterów, a oprawców i osoby przynależące do tej samej co oprawcy grupy etnicznej, narodowościowej, religijnej, postrzega jako symbol zła. Problem polityki pamięci wydaje się być istotny dla realizacji celów TJ, szczególnie gdy grupy etniczne, religijne, społeczne w okresie po zakończeniu konfliktu wciąż żyją obok siebie. Na ten problem wskazuję szczególnie w publikacji *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*

Lustrację i weryfikację postrzegam jako działania, których celem jest taka reforma instytucji państwa, która pozwala na przywrócenie zaufania obywateli do państwa oraz gwarantuje odpowiednią instytucjonalną kontrolę nad zagrożeniami dla stabilności wewnętrznej i pokoju.

Dla odróżnienia lustracji od weryfikacji, tę pierwszą definiuję jako zespół regulacji o charakterze normatywnym, którego celem jest ujawnienie współpracy lub innych związków osób poddawanych lustracji z aparatem dawnego reżimu. Postępowanie lustracyjne może, ale nie musi, kończyć się odsunięciem osób lustrowanych od pełnionych funkcji lub uniemożliwieniem ich wykonywania w przyszłości. Model zależny jest od regulacji prawa krajowego, choć najczęściej opiera się na założeniu, że wyznaczenie prawdy odnośnie działań jednostki w przeszłości jest wystarczające do zakończenia postępowania w odniesieniu do jednostki, zaś kłamstwo lustracyjne skutkuje sankcjami.

Celem weryfikacji (ang. *vetting*), jest zaś sprawdzenie uczciwości i prawości

jednostki, w celu stwierdzenia, czy może ona dalej sprawować pełnioną funkcję publiczną lub wykonywać zawód zaufania publicznego.

Lustrację można potraktować jako specjalną formę weryfikacji, której głównym celem jest odsunięcie byłych członków reżimu (w państwach byłego bloku wschodniego – komunistycznych oficjeli partyjnych, członków tajnej policji, donosicieli) od funkcji publicznych, które powiązane są z wpływami społecznymi już po zmianie reżimu)²⁷.

Lustrację tradycyjnie kojarzy się przede wszystkim ze zmianami zachodzącymi po upadku systemu komunistycznego w państwach byłego bloku wschodniego, choć działania prowadzące do odsunięcia od władzy osób powiązanych ze zbrodniczym reżimem nazistowskim czy faszystowskim realizowano też np. po II wojnie światowej we Francji, w Niemczech czy w innych państwach odbudowujących swoje instytucje w okresie powojennym²⁸. Do innych przykładów zastosowania mechanizmów lustracyjnych oraz weryfikacyjnych należą również państwa Ameryki Łacińskiej (np. Salwador), czy poddany de-baasyfikacji Irak po upadku Saddama Husseina.

Amnestię traktuję jako bardzo specyficzny mechanizm sprawiedliwości okresu przejściowego, ponieważ jej cele nie są w pełni zbieżne z przyjętymi przeze mnie celami TJ. Prawo amnestyjne zakłada ochronę konkretnych jednostek przed postępowaniem sądowym. Celem amnestii jest utrzymanie stabilności wewnętrznej państwa poprzez ułaskawianie byłych członków reżimów odpowiedzialnych za naruszenia prawa. W obecnym stanie norm prawa międzynarodowego, niedozwolone są amnestie obejmujące masowe naruszenia praw człowieka i zbrodnie. Praktyki amnestyjne były szczególnie popularne w początku tzw. trzeciej fali demokratyzacji, ale dziś są stosowane w sposób ograniczony.

Rozwiązania amnestyjne są charakterystyczne dla przypadków państw, w których doszło do wynegocjowanej zmiany władzy, w wyniku której dawni członkowie rządu, dowództwa sił zbrojnych, aparatu przymusu, itp. wciąż wywierają wpływ na politykę krajową. W podobnych sytuacjach gwarancje amnestyjne przyczyniają się do utrzymania stabilności.

Problemami związanymi ze stosowaniem amnestii jako specyficznego mechanizmu *transitional justice* zajmuję się w monografii *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.* W pracy *Międzynarodowy Trybunał Karny...*, *op. cit.* zwracam zaś uwagę na to jakie znaczenie mogą mieć amnestie dla stabilności i pokoju po okresie konfliktu.

²⁷ C. M. Horne, *Lustration, Transitional Justice, and Social Trust in Post-Communist Countries. Repairing or Wresting the Ties that Bind?*, "Europe-Asia Studies" 2014, vol. 66, nr 2, s. 226.

²⁸ W tych historycznie odległych przypadkach trudno jednakże wyraźnie rozróżnić lustrację od weryfikacji. Czasami takiego rozróżnienia znaleźć po prostu nie można.

8. Konkluzje: znaczenie sprawiedliwości okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych

Moje obserwacje procesu rozwoju sprawiedliwości okresu przejściowego skupiają się wokół problemu pojawienia się tej koncepcji jako swoistego zbioru norm i idei, jej rozprzestrzenienia (dyfuzji) w społeczności międzynarodowej oraz problemu internalizacji koncepcji przez państwa, który następował poprzez socjalizację.

Jak dowodzę w pracach *Międzynarodowe trybunały karne – wyzwanie dla suwerenności państwowej?*, *op. cit.*; *Uchodźstwo wewnętrzne...*, *op. cit.*; *Uchodźcy wewnętrzni w Ameryce Łacińskiej*, *op. cit.*; *Uchodźcy wewnętrzni (IDPs) w kryzysach humanitarnych...*, *op. cit.*; *Zasada odpowiedzialności za ochronę...*, *op. cit.*; *The Role of Regional Organizations...*, *op. cit.*; *Współczesne wyzwania w zakresie...*, *op. cit.*; oraz *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, państwa uczestniczą w procesie socjalizacji do nowopowstałych norm, dotyczących np. takich kwestii jak ochrona IDPs, RtoP czy omawiana w niniejszym cyklu *transitional justice*, który może prowadzić do internalizacji ze względu na różnorodne interesy. Jednocześnie interes państwa może stać w sprzeczności z nowopowstającą normą i wówczas do socjalizacji nie dochodzi.

Szczególnie w przypadku norm o kontrowersyjnym charakterze, np. RtoP czy międzynarodowa ochrona praw IDPs, państwa nierzadko preferują utrzymanie niewiążącego prawnie charakteru zobowiązań od związania się normatywną regulacją.

Jak wskazałam we Wstępie do niniejszego cyklu naukowego, sprawiedliwość okresu przejściowego traktuję jako swoisty porządek normatywny. Normy, które są jego częścią to przede wszystkim obowiązek ścigania i karania sprawców masowych naruszeń praw człowieka i zbrodni międzynarodowych; obowiązek zadośćuczynienia ofiarom oraz obowiązek ochrony własnej ludności przed dalszymi poważnymi naruszeniami praw człowieka. Status prawnomiędzynarodowy tych zobowiązań dla państw bywa dyskutowany, natomiast w mojej opinii nie budzi wątpliwości, na co zwracam uwagę w pracach *Zasada odpowiedzialności za ochronę...*, *op. cit.*; *The Role of Regional Organizations...*, *op. cit.* oraz *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.* Proces kształtowania się tych norm przebiegał równolegle w instytucjach międzynarodowych (szczególnie ONZ, ale również organizacja pozarządowa Transitional Center for Transitional Justice) oraz w procesie przyjmowania w porządku krajowym rozwiązań, które na państwa nakładały określone obowiązki względem ofiar i sprawców przeszłych zbrodni.

Dyfuzja koncepcji, wraz z towarzyszącym jej katalogiem możliwych rozwiązań instytucjonalnych (mechanizmy TJ) następowała w zbliżony sposób do modelu kaskadowego rozwoju norm Finnemore i Sikkink w II fazie ewolucji koncepcji²⁹. Fazę III natomiast (a szczególnie w jej drugiej podfazie), charakteryzuje zjawisko zachodzącej rewolucji informacyjną. Jak wskazuję z publikacji *Smartfon zamiast walizki...*, *op. cit.*, rewolucja w wykorzystaniu narzędzi do komunikacji (przede wszystkim tzw. smartfony oraz aplikacje do komunikacji) oraz cyfrowe kompetencje stały się w minionej dekadzie podstawą intensyfikacji przepływu norm, idei, wiedzy i wartości. Masowy i łatwy dostęp do wiedzy prowokuje oddolną presję (rola tzw. *norm entrepreneurs*, ale również tzw. *transnational activist networks*, TANS) na państwa w odniesieniu do rozliczania przeszłości może prowadzić do przyspieszenia dyfuzji. Zmienia się więc wzorzec dyfuzji znany literaturze przedmiotu. Podmiotami socjalizacji i internalizacji pozostają jednakże państwa, więc społeczna presja (krajowa lub międzynarodowa poprzez TANS) może nie mieć decydującego wpływu na decyzje władz państwowych. Co więcej, w niektórych przypadkach może wręcz prowadzić do odwrócenia trendu dyfuzji ze względu na niechęć do ulegania presji pozapaństwowych aktorów. Problemy oddolnego nacisku na władze państwowe poprzez TANS w zakresie przyjmowania i realizacji zobowiązań międzynarodowych poruszam w pracy *Analiza wpływu i znaczenia aktorów transnarodowych...*, *op. cit.*

Materiału empirycznego do analizy najnowszych przykładów państw, w których ujawniły się pośrednie i bezpośrednie przesłanki zastosowania mechanizmów TJ dostarczają państwa Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, których społeczeństwa doświadczyły tzw. Arabskiej Wiosny (piszę o tym we wstępie do publikacji *The Legacy of Crimes and Crises...*, *op. cit.*). Jej wydarzenia doprowadziły do zmiany reżimów lub wybuchu niepokojów i konfliktów zbrojnych. Idee rewolucyjne nie miałyby możliwości tak szybkiego rozprzestrzenienia się, jak miało to miejsce, bez wykorzystania nowoczesnej technologii. W zdecydowany sposób ich użycie wpłynęło również na powszechne domaganie się sprawiedliwości i pociągnięcia do odpowiedzialności winnych przeszłych naruszeń praw człowieka. Instytucje zajmujące się badaniem *transitional justice* dość szybko zainteresowały się tym, jaki zestaw mechanizmów TJ mogą (lub powinny) zastosować w procesie zmiany ustrojowej nowe władze (tam, gdzie nastąpiły).

Znaczenie mediów społecznościowych i rewolucji informacyjnej widoczne jest również w kontekście wydarzeń w Algierii i Jemenie w okresie wiosennym 2019 r.

²⁹ Uważam, że w fazie I nie można mówić o dyfuzji TJ, a raczej o upowszechnieniu dorobku MTW poprzez przyjęcie Zasad Norymberskich oraz powszechne uznanie dla ich treści.

Społeczeństwa tych dwóch państw głośno domagają się zmiany reżimu i sprawiedliwości o charakterze ekonomicznym, społecznym, ale również sprawiedliwości dla ofiar upadłych reżimów Abd al-Aziza Butefliki oraz Omara al-Bashira. Biorąc pod uwagę rozwój zdarzeń w Egipcie i Syrii po 2011 r. trudno prognozować w jakim kierunku rozwinie się sytuacja w Algierii i Sudanie i czy pozwoli ona na wprowadzenie mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego. Niemniej, uważna obserwacja trendów w tym zakresie choćby w porewolucyjnej Tunezji (*The Legacy of Crimes and Crises...*, *op. cit.*, *Introduction*), nakazuje przypuszczać, że realizacja celów TJ, w tym próba doprowadzenia do indywidualnej odpowiedzialności najważniejszych osób w państwach odpowiedzialnych za naruszenia i zbrodnie z przeszłości, może stać się istotnym elementem przebudowy systemu politycznego i – szerzej – transformacji po okresie autorytaryzmu i (w przypadku Sudanu) konfliktów zbrojnych. Szczególnie interesujący jest dalszy los obalonego prezydenta Sudanu, Omara al-Bashira, oskarżonego o zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie wojenne przed MTK (dotychczas nowe władze Sudanu zaprzeczają, iż miałby zostać wydany).

W koncepcji *transitional justice*, poza jej normatywną częścią, odnaleźć można zestaw pewnych reguł działania, propozycji i wskazówek mających ułatwić rozliczenie przeszłości oraz realizację celów takich jak pojednanie i stabilizacja. Nie mają one charakteru normatywnego, ale również podlegają internalizacji. Jak udowadniam na przykładzie Kosowa w publikacji *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, państwa akceptują wdrożenie mechanizmów TJ z różnych powodów, podobnie jak w przypadkach przyjmowania innych norm. W odniesieniu do sprawiedliwości okresu przejściowego, w zależności od kontekstu wewnętrznego, kluczowe w procesie socjalizacji i internalizacji są presja środowiska zewnętrznego (różnego rodzaju: ekonomiczna, polityczna, symboliczna, itp.) oraz wewnętrzne uwarunkowania powiązane z przyczynami zmiany ustrojowej oraz charakterystyka przeszłych naruszeń. Wyjaśnianie procesu podejmowania decyzji o zastosowaniu mechanizmów TJ jedynie poprzez wskazanie na przesłanki ideacyjne, nie oddaje pełnego obrazu sytuacji. Władze państwowe kierują się bowiem również materialnymi przesłankami podejmowanych decyzji.

Współcześnie koncepcja sprawiedliwości okresu przejściowego rozprzestrzeniła się w społeczności międzynarodowej niemal na skalę globalną i, w mojej opinii, jej członkowie w zdecydowanej większości zostali zsocjalizowani do norm, wartości i idei, które ze sobą niesie. Proces dyfuzji nie jest jednakże zakończony i nie ma charakteru linearnego.

Celem cyklu prac naukowych pt. *Sprawiedliwość okresu przejściowego: geneza, ewolucja, znaczenie*, który stanowi podstawę wniosku habilitacyjnego, było całościowe przedstawienie problematyki sprawiedliwości okresu przejściowego. Przyjęta założenia teoretyczno-metodologiczne pozwoliły odpowiedzieć na postawione w cyklu pytania badawcze.

W odpowiedzi na pierwsze z nich, wskazać należy, że proces ewolucji koncepcji oraz mechanizmów *transitional justice* nie był linearny, a powstające nowe mechanizmy i sposób rozumienia całej koncepcji był uwarunkowany kontekstem danego przypadku państwa wdrażającego mechanizmy TJ. Ta konstatacja prowadzi do odpowiedzi na drugie pytanie badawcze dotyczące przesłanek warunkujących sposób wdrażania sprawiedliwości okresu przejściowego w porządku wewnętrznym. Zauważyć można, że, wraz z procesem rozprzestrzeniania się *transitional justice* w społeczności międzynarodowej, zauważalne stały się dość uniwersalne przesłanki, które można podzielić na pośrednie i bezpośrednie. W swoich badaniach dowodzę, że jedną z kluczowych przesłanek pośrednich są problemy strukturalne rozwoju, które wpływają na charakter systemu politycznego. Wśród przesłanek bezpośrednich, tj. masowych naruszeń praw człowieka i zbrodni międzynarodowych, zwracam szczególną uwagę na problem przymusowych wysiedleń ludności, które same w sobie mogą być uznane za zbrodnie międzynarodowe, ale również towarzyszą wszystkim przypadkom masowych naruszeń praw człowieka i zbrodni, a także są nieodłącznym skutkiem konfliktów zbrojnych, zamieszek i niepokoju wewnętrznego.

Trzecie pytanie badawcze niniejszego cyklu naukowego dotyczyło znaczenia sprawiedliwości okresu przejściowego dla nauki o stosunkach międzynarodowych. W odpowiedzi zwracam przede wszystkim uwagę na problem dyfuzji norm, reguł i zasad sprawiedliwości okresu przejściowego w społeczności międzynarodowej, jak również socjalizacji państw do nich oraz ich internalizacji. Badanie problematyki TJ z tej perspektywy ma istotne znaczenie dla nauki o stosunkach międzynarodowych, ponieważ pozwala na nakreślenie pola badawczego, które umożliwia studia nad sprawiedliwością okresu przejściowego przy wykorzystaniu ontologicznych i epistemologicznych założeń nauki o stosunkach międzynarodowych.

Udzielone na postawione pytania badawcze odpowiedzi pozwalają pozytywnie zweryfikować przyjętą we Wstępie hipotezę, zgodnie z którą koncepcja TJ, której elementy znane były od zakończenia II wojny światowej, nabrała wyjątkowego praktycznego znaczenia od lat 80-tych XX w., kiedy doszło do procesów demokratyzacji w państwach Ameryki Łacińskiej, a potem Europy Środkowej i Wschodniej oraz ujawniły się liczne konflikty

zbrojne (głównie wewnętrzne). W okresie tym, w wymiarze koncepcyjnym i praktycznym, rozwinięte i udoskonalone zostały mechanizmy TJ, co przyczyniło się do stworzenia ich spójnych założeń normatywnych, które podlegały dyfuzji w społeczności międzynarodowej i stopniowej internalizacji.

Wyzwaniem w badaniu sprawiedliwości okresu przejściowego pozostaje odnalezienie jej właściwego miejsca w zagadnieniach związanych z odbudową państw po konfliktach (ang. *peace-building*) oraz wysiłkach na rzecz stabilizacji, które mogą charakteryzować również kontekst polityczny i społeczny w państwach, w których dokonują się fundamentalne przemiany ustrojowe związane z kresem rządów autorytarnych, a przejęciem władzy przez instytucje demokratycznego państwa prawa. Jak zwracam uwagę w swoich publikacjach, związek sprawiedliwości okresu przejściowego z odbudową po konfliktach i stabilizacją jest kluczowy dla powodzenia tych procesów, choć wyzwanie stanowi pogodzenie celów sprawiedliwości z osiągnięciem pokoju. Ta pozorna dychotomia prowadzić może do zakwestionowania znaczenia koncepcji *transitional justice* jako potencjalnie destruktywnej względem wysiłków stabilizacyjnych. Jak wskazuje jednakże analiza studiów przypadków państw, w których doszło do zastosowania charakterystycznych i indywidualnie skrojonych zestawów mechanizmów TJ, osiągnięcie ich celów jest dla wysiłków stabilizacyjnych kluczowe. Sprawiedliwość okresu przejściowego jest istotnym elementem odbudowy państwa, na co wyraźnie wskazuje konstrukcja trzeciego filaru RtoP, tj. odpowiedzialności za odbudowę (ang. *responsibility to rebuild*). Do odpowiedzialności za ochronę odnoszą się *Zasada odpowiedzialności za ochronę...*, *op. cit.*; *The Role of Regional Organizations...*, *op. cit.* oraz *Responsibility to Protect as a tool...*, *op. cit.*

Trzeci element RtoP (odpowiedzialność za ochronę) uruchamiany po ewentualnej interwencji zbrojnej społeczności międzynarodowej w ramach tzw. *responsibility to react*, jest kluczowy dla zapewnienia stabilizacji po państwa i niedopuszczenia do popełnienia zbrodni w przyszłości. Raport Międzynarodowej Komisji ds. Interwencji i Suwerenności Państwowej pt. *Responsibility to Protect* podkreślał znaczenie odpowiedzialności za odbudowę w kontekście zapewnienia trwałego pokoju i wspierania zasad dobrego rządzenia³⁰. Jednocześnie autorzy raportu zwracali uwagę, że odbudowa, realizowana w ramach RtoP powinna przyczynić się do rozwoju gospodarczego, co powinno być uzupełnieniem wysiłków

³⁰ *The Responsibility to Protect*, Report of the International Commission for Intervention and State Sovereignty, December 2001.

związanych z działalnością komisji prawdy i mechanizmów sądowych i wspólnie prowadzić do pojednania pomiędzy ofiarami i sprawcami³¹.

Wyzwaniem dla wdrażania mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego jest ich wprowadzanie dla realizacji innych celów, aniżeli cele TJ. Najczęściej należy do nich dążenie do uzyskania określonych korzyści ze strony społeczności międzynarodowej, np. uznanie państwowości, pomoc finansowa, inwestycje, pomoc rozwojowa, obietnica przyjęcia państwa w poczet członków organizacji międzynarodowej, itp. Szeroko tym problemem zajmuję się w monografii *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego...*, *op. cit.*, analizując studium przypadku Kosowa.

³¹ *Ibidem.*

VI. Płaszczyzny aktywności naukowo-badawczej powiązane ze wskazanym osiągnięciem naukowym

1. Międzynarodowa współpraca naukowa

A. Granty międzynarodowe i międzynarodowe projekty badawcze

- **7 lutego 2019 r.** – złożenie grantu w ramach programu Erasmus+Capacity Building in Higher Education pt. *Strategic Bridges between the European Union and the Eastern Neighbourhood - Modernization and Innovation in Interdisciplinary European Studies*. Partnerzy (11 razem z Uniwersytetem Warszawskim): uczelnie wyższe z państw UE: Polska (UW), Irlandia (DCU), Belgia (VUB) oraz z Armenii, Gruzji, Ukrainy. Wartość grantu: 996 999 EUR. Celem grantu jest modernizacja programów studiów w regionie Morza Czarnego, w tym włączenia w programy studiów II stopnia przedmiotów dotyczących stabilizacji po konfliktach i przemianach demokratycznych. Instytucja wiodąca: Uniwersytet Warszawski. Rola habilitantki: współautor wniosku i kierownik grantu.
- **2 kwietnia 2019 r.** – udział we wspólnym projekcie badawczym realizowanym z Dublin City University na temat Europa i Azja Południowa (od stycznia 2019). Rezultatem projektu jest złożenie grantu w ramach programu Horyzont 2020 (Horizon 2020), Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (MSCA RISE) pt. *South Asia and Europe: Identifying the opportunities and barriers to engagement for a multilateral world*. Partnerzy: uczelnie wyższe z państw UE: Irlandia (DCU), Belgia (VUB), Polska (UW) oraz uczelnie wyższe z państw Azji Południowej. Wartość grantu: 1 996 400 EUR. Rola habilitantki: uczestniczka grantu. Moja rola pomogła na stworzeniu części dotyczącej badania znaczenia mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego w stabilizacji państw Azji Południowej (szcz. Nepal, Sri Lanka).
- **wrzesień 2017 r.; wrzesień 2018 r.**, - udział w projekcie badawczym na temat zmian porządku międzynarodowego i ich wpływie na region Indo-Pacyfiku. W ramach projektu odbyły się seminaria w University of Heidelberg oraz na Uniwersytecie Warszawskim. Moje wystąpienia w debacie podczas seminariów dotyczyły problematyki sprawiedliwości okresu przejściowego i wykorzystania jej mechanizmów dla stabilizacji na Sri Lance oraz w Nepalu. Efektem tych spotkań jest zgłoszenie do współpracy w ramach 4EU Alliance projektu naukowego koordynowanego przez Uniwersytet Warszawski (koordynator UW – dr hab. Jakub

Zajączkowski) z udziałem Uniwersytetu Karola w Pradze oraz University of Heidelberg projektu pt. *The Emergence of the Indo-Pacific Region: Opportunities and the Challenges for Europe*. Celem projektu jest szeroka i kontekstowa analiza zmian porządku w regionie Indo-Pacyfiku oraz jego skutków dla Europy. Mój udział w projekcie skupia się na prowadzeniu badań, na temat socjalizacji państw regionu do takich koncepcji jak sprawiedliwość okresu przejściowego, do norm międzynarodowego reżimu ochrony uchodźców oraz do norm związanych ze zmianą postrzegania zasad użycia siły w stosunkach międzynarodowych (szczególnie RtoP). Kolejnym etapem badania będzie to, w jaki sposób państwa regionu internalizują (lub nie) wskazane normy. Pozwoli to odpowiedzieć na pytanie badawcze, czy w regionie Indo-Pacyfiku w ostatnich latach, w związku z licznymi wyzwaniami natury politycznej i społecznej, doszło do przewartościowań w postrzeganiu norm i koncepcji tradycyjnie uważanych za zachodnie. Wydaje się, że przewartościowania się dokonują, ale na warunkach państw regionu, ze zmniejszonym wpływem otoczenia zewnętrznego. Ostatni etap badania polegać będzie na analizie wpływu zmian w regionie Azji i Pacyfiku na Europę.

- **2014-2017** – koordynator i kierownik projektu badawczego finansowanego ze środków University for Business and Technology, Prisztina, Kosowo nt. *Special Court for Kosovo – new institutional arrangement or a repetition of earlier experience of international criminal jurisdictions*. W ramach projektu zrealizowałam wizyty studyjne w następujących instytucjach w Kosowie: Group for Legal and Political Studies, Prisztina; Humanitarian Law Centre in Kosovo, Prisztina; Kosova Young Lawyers/ USAID|Partnerships for Development, Prisztina; Kosovo Judicial Institute, Prisztina; War Crimes Research Institute, Prisztina; Youth Initiative for Human Rights, Head, Prisztina; Ministry of Justice of Kosovo, Prisztina; Center for Research, Documentation and Publication, Prisztina; United Nations Kosovo Team, Prisztina; President of Kosovo on Community Issues Office, Prisztina; Office of Community Affairs/ Office of the Prime Minister, Prisztina ; USAID/Advancing Kosovo Together - Local Solutions (AKT-LS) Component 3 Coordinator North, NGO AKTIV, Północna Mitrowica; NGO ACTIV, Północna Mitrowica; Mediation Centre Mitrovica, Północna Mitrowica; Office of High Commissioner for Human Rights, Północna Mitrowica; Ombudsperson of Kosovo, Prishtina; Chief Advisory Unit on Internal Matters Office, Ministry of Interior, Prisztina; EULEX Farmed, Prisztina; Coordination and Compliance Office, EULEX Farmed, Prisztina; Vetëvendosje! Principal office, Prisztina; University of Prishtina, Prisztina. Rezultatem projektu było przygotowanie monografii *Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego w stosunkach międzynarodowych: studium przypadku Kosowa*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2019, 211 stron; ISBN 978-83-8017-254-8.

B. Udział w seminariach i konferencjach naukowych

- **24 kwietnia 2019 r. – Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019 r.** Udział w międzynarodowym seminarium naukowym z prof. Jorge A. Schiavon nt. *Forced Migration as a Challenge for Contemporary International Relations*. Przedstawiłam referat pt. *Main Trends in Contemporary Forced Migrations*
- **7 grudnia 2018 r., Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska.** Udział w międzynarodowej konferencji nt. *Legal Architecture of Humanitarian Action*. Konferencja była współorganizowana przez Instytut Stosunków Międzynarodowych WNPiSM UW, Wydział Prawa i Administracji UW oraz Network on Humanitarian Action. Poza aktywnym udziałem w konferencji, przedstawiłam też referat nt. *Humanitarian access to IDPs – persisting challenges in an unwelcoming legal environment*.
- **lipiec 2018 r. - Institute of South Asian Studies, Sichuan University, Chengdu, Chiny.** Udział w seminarium naukowym pt. *New Balance of Power in Asia* Institute of South Asian Studies, Sichuan University, Chengdu, Chiny. Wystąpiłam z referatem nt. *Transitional Justice in Asia: Case Study of Sri Lanka*
- **7 czerwca 2018 r., South Asian Studies, School of Interdisciplinary Area Studies, University of Oxford, Oxford, Wielka Brytania.** Udział w międzynarodowym seminarium naukowym *2018 Joint Research Workshop on South Asia*. Wystąpiłam z referatem pt. *Global South approach towards Transitional Justice*
- **21 listopada 2017 r., Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska.** Udział w międzynarodowej konferencji współorganizowanej przez Network on Humanitarian Action oraz Polską Akcję Humanitarną nt. *Current Challenges to Humanitarian Action*. Byłam moderatorem panelu nt. *Rules, Principles and Values of Humanitarian Action* oraz przedstawiłam referat pt. *Rules, Principles and Values of Humanitarian Action – Legal Perspective*.
- **10 listopada 2017 r., Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska.** Udział w w VII Konwencji Polskiego Towarzystwa Studiów Międzynarodowych nt. *Myśleć globalnie, działać regionalnie. Studia regionalne w perspektywie nauki o stosunkach międzynarodowych*. Wystąpiłam jako dyskutant oraz referent w panelu nt. *International migration in a regional context*. Tytuł referatu: *Challenges of refugee Protection in South Asia*.
- **wrzesień 2017 r.; wrzesień 2018 r., University of Heidelberg, Heidelberg, Niemcy.** Udział w seminariach naukowych poświęconym debacie nad zmianą globalnego porządku międzynarodowego i jej wpływie na region Indo-Pacyfiku. Moje wystąpienia w debacie podczas seminarium dotyczyły problematyki sprawiedliwości okresu przejściowego i wykorzystania jej mechanizmów dla stabilizacji na Sri Lance oraz w Nepalu. Efektem tych spotkań jest zgłoszenie do współpracy w ramach 4EU

Alliance projektu naukowego koordynowanego przez Uniwersytet Warszawski (koordynator UW – dr hab. Jakub Zajączkowski) z udziałem Uniwersytetu Karla w Pradze oraz University of Heidelberg) projektu pt. *The Emergence of the Indo-Pacific Region: Opportunities and the Challenges for Europe*. Celem projektu jest szeroka i kontekstowa analiza zmian porządku w regionie Indo-Pacyfiku oraz jego skutków dla Europy. Mój udział w projekcie skupia się na prowadzeniu badań, na temat socjalizacji państw regionu do takich koncepcji jak sprawiedliwość okresu przejściowego, do norm międzynarodowego reżimu ochrony uchodźców oraz do norm związanych ze zmianą postrzegania zasad użycia siły w stosunkach międzynarodowych (szczególnie RtoP). Kolejnym etapem badania będzie to, w jaki sposób państwa regionu internalizują (lub nie) wskazane normy. Pozwoli to odpowiedzieć na pytanie badawcze, czy w regionie Indo-Pacyfiku w ostatnich latach, w związku z licznymi wyzwaniem natury politycznej i społecznej, doszło do przewartościowań w postrzeganiu norm i koncepcji tradycyjnie uważanych za zachodnie. Wydaje się, że przewartościowania się dokonują, ale na warunkach państw regionu, ze zmniejszonym wpływem otoczenia zewnętrznego. Ostatni etap badania polegać będzie na analizie wpływu zmian w regionie Azji i Pacyfiku na Europę.

- **lipiec 2017 r. , Institute of South Asian Studies, Sichuan University, Chengdu, Chiny.** Udział w seminarium naukowym pt. *IR in Asia-Pacific in a Period of Transition*. Wystąpiłam z referatem nt. *Transitional Justice in Asia: Theoretical Perspective*
- **11 maja 2017 r., Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska.** Udział w międzynarodowym seminarium naukowym nt. *International Relations in Asia-Pacific*. Seminarium było współorganizowane przez Instytut Stosunków Międzynarodowych WNPiSM UW; South Asia Program, School of Interdisciplinary Area Studies, University of Oxford, Oxford, UK; South Asia Institute, Depart. of Political Science, University of Heidelberg, Heidelberg Germany; Institute of South Asia, Sichuan University; South Asia Democratic Forum (SADF), Brussels, Belgium. Wystąpiłam z referatem pt. *Transitional Justice in South Asia: case study of Sri Lanka, Nepal, Afghanistan – legal framework*
- **9 marca 2017 r., South Asian Studies, School of Interdisciplinary Area Studies, University of Oxford, Oxford, Wielka Brytania.** Udział w międzynarodowym seminarium naukowym *2017 Joint Research Workshop on South Asia*. Wystąpiłam z referatem pt. *Refugee protection in South Asia - challenges and perspectives*
- **8 maja 2014 r., Polski Instytut Dyplomacji im. J. Paderewskiego, Warszawa, Polska.** Współorganizacja oraz udział w międzynarodowej konferencji nt. *Dealing with the legacy of crimes and crises – transitional justice, reconciliation and the challenges for the international community. Conference organised in commemoration of the 20th anniversary of genocide in Rwanda*. Konferencja była współorganizowana przez Instytut Stosunków Międzynarodowych WNPiSM UW oraz Polski Instytut

Dyplomacji im. J. Paderewskiego. Byłam pomysłodawczynią konferencji oraz osobą odpowiedzialną za merytoryczną stronę organizacji konferencji. W konferencji udział wzięli badacze z Polski, Meksyku, RPA, Serbii i Węgier oraz przedstawicielka ESDZ UE. Przedstawiłam również referat pt. *Responsibility to Protect as a tool for atrocity crimes prevention*. Rezultatem konferencji była publikacja wydana w 2016 r. pod redakcją K. Bachmanna i moją pt. *The Legacy of Crimes and Crises. Transitional Justice, Domestic Change and the Role of the International Community* (praca nr 2 w cyklu przedstawionym w niniejszym autoreferacie)

- **6 grudnia 2005 r., Krzyżowa, Polska.** Uczestnictwo w międzynarodowej konferencji naukowej nt. *The Limits of International Justice. The role of International Criminal Tribunals in preventing and overcoming ethnic conflicts*. Organizatorem konferencji było Centrum im. Willy Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Krzyżowa Foundation for Mutual Understanding in Europe. Wystąpiłam z referatem pt. *The International Criminal Tribunal for Rwanda and the Special Court for Sierra Leone: objectives and effectiveness*. Rezultatem konferencji była publikacja referatu *The International Criminal Tribunal for Rwanda and The Special Court for Sierra Leone: Objectives and Effectiveness*, „The Review of International Affairs” April – September 2008 (praca nr 7 w cyklu przedstawionym w niniejszym autoreferacie)

2. Członkostwo w radach czasopism

- **25 kwietnia 2019 r.** – powołanie w skład rady czasopisma naukowego „Calcutta Historical Journal” (Department of History, University of Calcutta), gdzie odpowiedzialna będę za artykuły dotyczące międzynarodowych instytucji, międzynarodowych organizacji pozarządowych oraz *transitional justice*.

3. Dydaktyka międzynarodowa

- **od 1 kwietnia 2019 r. do 20 września 2019 r.** - DAAD Guest Professor w IFHV, Ruhr University Bochum, Bochum, Niemcy. W ramach obowiązków zawodowych prowadzę kursy dla studentów Network on Humanitarian Action:
 - International Crimes and Transitional Justice
 - Protection of vulnerable Groups – Refugees, IDPs, National Minorities
 - The problem of the Use of Force, Humanitarian Intervention and RtoP;
- **od 2017 r.** – opieka nad studentami w ramach programu International Relations prowadzonego w University of Business and Technology w Prisztinie w Kosowie (w dn. 19 lipca 2018 r. zostałam formalnie powołana na stanowisko Pełnomocnika Dziekana WNPiSM ds. studiów realizowanych z University of Business and Technology w Kosowie);

- **2016-2017** - zajęcia dla studentów programu International Relations prowadzonego w University of Business and Technology w Prisztinie w Kosowie:
 - Public International Law
 - International Organizations
 - Human Security

- **2017-2019** – wykłady o charakterze monograficznym dla studentów Network on Humanitarian Action studiujących na Uniwersytecie Warszawskim nt. *Forced migration and Refugee Protection*.

4. Upowszechnianie nauki

Od roku 2011 jestem, z ramienia Instytutu Stosunków Międzynarodowych WNPiSM UW koordynatorem merytorycznym współpracy z Międzynarodowym Festiwalem Filmów Dokumentalnych (MFFD) HumanDOC „Globalny Rozwój w Kinie”. Głównym organizatorem Festiwalu jest Fundacja HumanDOC, we współpracy m.in. z Ministerstwem Spraw Zagranicznych RP oraz Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP. MFFD to jedyny tego typu Festiwal w naszej części Europy. Tematyka Festiwalu dotyka tak kluczowych wyzwań dla współczesnego świata jak problemy ochrony praw człowieka i ich masowych naruszeń, negatywne konsekwencje zmian klimatycznych, problem przymusowych migracji (uchodźców, IDPs, migrantów klimatycznych) oraz szeroko rozumianych wyzwań globalnego rozwoju. Doświadczenie, które wynoszę z udziału w pracach nad przygotowaniem naukowego komponentu Festiwalu dają mi możliwość kontaktu z empirycznym wymiarem badanych przeze mnie problemów poprzez filmy dokumentalne, ale również poprzez kontakt z twórcami filmów, którzy odwiedzają regiony, o których opowiadają w swoich obrazach oraz kontaktują się z postaciami w nich przedstawianymi.

Mój udział w Festiwalu polega na organizacji wydarzeń o charakterze upowszechniania nauki, tj. konferencji oraz paneli dyskusyjnych, które dotyczą tematyki poruszanej w konkursowych filmach dokumentalnych. W 2018 r. odbyła się już IX edycja festiwalu, z moim udziałem – ósma. W ciągu ośmiu lat współpracy z Fundacją HumanDOC zorganizowałam i przeprowadziłam 10 konferencji oraz paneli dyskusyjnych. Należą do nich m. in:

- *Udźwignąć ciężar. Prawa kobiet we współczesnym świecie – paradoksy i wyzwania*
- *Surowce mineralne – klątwa czy błogosławieństwo*
- *Europa za wszelką cenę – czy radzimy sobie z kryzysem uchodźczym? (panel współorganizowany z Przedstawicielstwem Komisji Europejskiej w Polsce)*
- *Kobiety w rozwoju globalnym: uwarunkowania i wyzwania*
- *Współczesne oblicza globalizacji i ich wyzwania dla rozwoju*
- *Współczesny obraz migracji w kontekście zmian w stanie ludności świata*
- *The Impact of Eastern Partnership on Civil Society in Partner Countries (konferencja międzynarodowa)*

- *Współczesny Afganistan – dylematy odbudowy i rozwoju*

Handwritten signature

VII. Publikacje niewchodzące w skład wskazanego osiągnięcia naukowego

Poza problematyką sprawiedliwości okresu przejściowego moje zainteresowania badawcze oraz publikacje będące ich rezultatem (poza wskazanymi w Autoreferacie jako cykl powiązanych ze sobą tematycznie prac naukowych) koncentrują się na dwóch zagadnieniach:

1. *problemy międzynarodowego reżimu ochrony uchodźców oraz polityki imigracyjnej względem uchodźców;*
2. *Problemy organizacji międzynarodowych.*

1. Problemy międzynarodowego reżimu ochrony uchodźców oraz polityki imigracyjnej wobec uchodźców

PUBLIKACJE:

o ARTYKUŁY NAUKOWE I ROZDZIAŁY W PRACACH ZBIOROWYCH

1. D. Heidrich, J. Nakonieczna-Bartosiewicz, *Problemy i wyzwania polskiego systemu udzielania ochrony międzynarodowej*, "Stosunki Międzynarodowe-International Relations" 2016, nr 2, vol. 52, s. 251-274; ISSN 0209-0961 (swój udział oceniam na 45%);
2. D. Heidrich, J. Nakonieczna – Bartosiewicz, *Współczesne wyzwania w zakresie ochrony uchodźców w Unii Europejskiej i w Australii*, [w:] H. Chałupczak, M. Lesińska, E. Pogorzała, T. Browarek (red.), *Polityka migracyjna w obliczu współczesnych wyzwań: teoria i praktyka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2018; s. 203-226; ISBN: 978-83-227-9112-7 (swój udział oceniam na 55%);
3. S. D. Krasner, *Strukturalne przyczyny i konsekwencje reżimów: reżimy jako zmienne pośredniczące* (przekład z oryginału), [w:] H. Schreiber, A. Wojciuk (red.), *Stosunki międzynarodowe. Antologia tekstów źródłowych*, Tom 1: Korzenie dyscypliny, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 355-372, ISBN 978-83-235-3556-0

REZULTATY BADAŃ:

Moje badania koncentrują się na problematyce międzynarodowego reżimu ochrony uchodźców oraz tej części polityki imigracyjnej państw, która odnosi się do udzielania ochrony międzynarodowej i ochrony prawa krajowego (co jest pojęciem szerszym niż jedynie przyznanie statusu uchodźcy).

Zagadnienia związane z reżimami międzynarodowymi interesują mnie w ujęciu szerszym. Pozycja nr 3 z listy powyżej, tj. tłumaczenie z oryginału pracy S. D. Krasnera pt. *Strukturalne przyczyny i konsekwencje reżimów: reżimy jako zmienne pośredniczące* ma kluczowe znaczenie dla badania problematyki reżimów. Dotychczas nie była ona osiągalna w języku polskim. Tłumaczenie na pewno przyczyni się do poszerzenia znajomości tego tekstu wśród polskich badaczy i studentów, co z kolei będzie miało wpływ na dalszy rozwój badań naukowych nad problematyką reżimów.

Problemy ochrony uchodźców i udzielania innych form ochrony zajmują mnie z punktu widzenia państwa narodowego (Polski, innych państw Unii Europejskiej, Australii) oraz Unii Europejskiej jako organizacji międzynarodowej w dzisiejszym kontekście narastających wyzwań związanych z przymusowymi migracjami międzynarodowymi kluczowego znaczenia dla ich rozwiązania nabiera rozumienie nie tylko samego funkcjonowania tych reżimów prawno-instytucjonalnych, ale również tego, jak będą one ewoluować w związku ze zmianami w międzynarodowym otoczeniu.

Jak argumentuję w swoich pracach, międzynarodowa współpraca na rzecz ochrony uchodźców i innych migrantów przymusowych przekraczających granice państwowe jest jedynym możliwym sposobem postępowania w kontekście tzw. kryzysów migracyjnych.

Badania, które prowadzę przekładają się na działalność dydaktyczną – do prowadzonych przeze mnie kursów dla studentów należą zajęcia dotyczące ochrony uchodźców i innych migrantów przymusowych.

2. Problemy organizacji międzynarodowych

PUBLIKACJE:

o ARTYKUŁY NAUKOWE I ROZDZIAŁY W PRACACH ZBIOROWYCH

4. D. Heidrich, *Culture in International Organisations*, [w:] G. Michałowska, H. Schreiber (red.), *Culture(s) in International Relations*, Peter Land Edition, Frankfurt am Main, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien 2017, s. 153-176; ISBN 978-3-631-72589-4 [poprawiona, zmodyfikowana i przetłumaczona na język angielski wersja artykułu *Kulturowe aspekty powstawania i funkcjonowania organizacji międzynarodowych*, „Społeczeństwo i Polityka” 2012, nr 4, t. 33, s. 83-102 ISSN 1733-8050;
5. D. Heidrich, *Znaczenie i rola organizacji pozarządowych w świadczeniu pomocy humanitarnej*, [w:] P. Grzebyk, E. Mikos – Skuza (red.), *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016, s. 178-201, ISBN 978-83-7383-750-8;

6. D. Heidrich, *Kulturowe aspekty powstawania i funkcjonowania organizacji międzynarodowych*, „Społeczeństwo i Polityka” 2012, nr 4, t. 33, s. 83-102 ISSN 1733-8050 (następnie tekst opublikowany jako rozdział w pracy zbiorowej: G. Michałowska, H. Schreiber (red.), *Kultura w stosunkach międzynarodowych. Tom 1. Zwrot kulturowy*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013; s. 120-140; ISBN 978-83-235-1108-3;
7. D. Heidrich, *Wybrane międzynarodowe organizacje pozarządowe w Polsce*, [w:] red. S. Parzymies, I. Rysińska (red.), *Udział Polski w organizacjach międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 405-423, ISBN 978-83-7383-559-7;
8. D. Heidrich, *Forum Społeczeństwa Obywatelskiego Partnerstwa Wschodniego i Zgromadzenie Parlamentarne Euronest*, [w:] A. Szeptycki (red.), *Między sąsiedztwem a integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 293-308, ISBN 978-83-7151-36-6;
9. D. Heidrich, A. Jarczewska-Romaniuk, *ONZ wobec ekonomicznych i społecznych wyzwań globalizacji*, [w:] J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 523-546, ISBN 83-7383-177-0 (swój wkład oceniam na 50%);

○ **PRACE OPUBLIKOWANE W FORMACIE ELEKTRONICZNYM**

10. D. Heidrich, *Wpływ międzynarodowej debaty nt. rozwoju na kształtowanie przez Polskę strategii wieloletniej*, <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/Program%20Europejski/Polska%20i%20niemiecka%20rozwojowa/1Debataopolitycerozwojowej.pdf> [opracowanie przygotowane w ramach projektu badawczego Instytutu Spraw Publicznych pt. *Wspieranie demokracji jako profil polskiej współpracy rozwojowej? Rekomendacje dla Polski na podstawie doświadczeń niemieckich*, luty – grudzień 2011 r.]
11. D. Heidrich, *Znaczenie Wspólnej Strategii Afryki i UE dla stosunków UE z Afryką*, opinia eksperta, 27. 01. 2011, http://ec.europa.eu/polska/news/opinie/110127_ue_afryka_pl.htm.
12. D. Heidrich, *Rola UE w realizacji Milenijnych Celów Rozwoju*, opinia eksperta, 21. 10. 2010, http://ec.europa.eu/polska/news/opinie/101021_rola_ue_w_realizacji_milenijnych_celow_rozwoju_pl.htm

REZULTATY BADAŃ:

W moich badaniach podkreślam znaczenie organizacji międzynarodowych (OM) we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Zajmują mnie nie tylko organizacje

międzyrządowe, ale również organizacje pozarządowe (ang. *non-governmental organizations*, NGOs), w tym przede wszystkim te o międzynarodowym charakterze.

Niezwykle dynamiczny rozwój OM, który rozpoczął się w początkach XIX w. doprowadził do powstania instytucji o rosnącym wpływie na stosunki międzynarodowe i politykę światową, przy czym znaczenie i role organizacji międzyrządowych są zasadniczo różne od NGOs. Te pierwsze, z jednej strony, wykorzystują wynikające z podmiotowości prawa międzynarodowego atrybuty, ale, z drugiej strony, w większości przypadków podejmowanych decyzji, są ograniczone przez wolę państw członkowskich (dotyczy to Unii Europejskiej, której ponadnarodowe elementy każą czasami argumentować odmiennie). NGOs z kolei mają większe możliwości wyrażania poglądów swoich członków, ale jednocześnie, pozostając pod jurysdykcją państwa rejestracji lub prowadzonej działalności, muszą się podporządkować podejmowanym przez władze państwowe decyzjom.

Szczególną rolę w swoich badaniach nad organizacjami międzynarodowymi przypisuję organizacjom pozarządowym, które, w mojej opinii, są niedoceniane przez badaczy stosunków międzynarodowych. Tymczasem, jak pokazuję w swoich publikacjach, mają one coraz większy wpływ na bardzo wiele obszarów stosunków międzynarodowych, w tym na pomoc rozwojową i humanitarną, promocję i przestrzeganie praw człowieka, odbudowę państw po konfliktach, problemy pojednania i odbudowy.

Również problematyka organizacji międzynarodowych pozwala mi na rozwijanie działalności dydaktycznej. Prowadzę kursy z Organizacji międzynarodowych oraz Organizacji pozarządowych.

3. Inne publikacje: sprawozdania i recenzje

13. Marzena Górczyńska, *Stany Zjednoczone Ameryki wobec Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2011, nr 3 – 4, t. 44, s. 354-358, ISBN 0209-0961.
14. D. Heidrich, *Sprawozdanie z konferencji naukowej „Bezpieczeństwo i demokracja na Bliskim Wschodzie. Euro -Amerykańska Platforma Współpracy” (Warszawa 27 – 28 maja 2007)*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2007, nr 3 – 4, t. 36, s. 249-252, ISBN 0209-0961.

Donata Mielnicki